

ԳՈՅՈՒԹՅԱՆ ԿՈՒԿԸ ԵՎ ՄԵՆՔ

Կյանքը գոյության անընդհանրապես թափար է: Առանց այդ թափարի՝ չկա կյանքում զարգացում, կասարելագործում:

Լինելով մասնիկը Բնության ազգերը ենթակա են գոյության կռվի հավերժական օրենքին եւ, ըստ այդմ՝ մշտապես դիմադրող թափար են իրենց ամրելու իրավունքի համար: Ազգերի մեջ, ինչպես Բնության մեջ ընդհանրապես, իշխում է բնական ընտրության սկզբունքը: Բնությունն ընտրում է ուժեղներին, եւ ազգերը դասադասված են ուժով նվաճելու ամրելու սեփական իրավունքը իրենց հոգու, մտքի եւ բազմի բովանդակ ուժով:

Եվ այդ «փորձությունում» իբրեւ մարդկային տեսակ՝ մենք կարող ենք ինչպես հավերժել, այնպես էլ վերանալ, կախված մեր սեփական ինքնության հանդեպ հավասարությունից եւ անընդհանրապես զարգանալու ունակությունից:

Այն ազգերը, որոնք ճանաչում են Բնության օրենքներն ու օրինաչափությունները եւ գործում են դրանց համադասասխան, առավել կենսունակ ու մրցունակ են գոյության թափարում: Եվ յուրաքանչյուր ազգ, որ ձգտում է ինքնահավիճեցնականացման, փորձում է որակապես ու քանակապես գերազանցել մյուսներին: Լավ է դա, թե վատ, այդպես է թելադրում Բնությունը, եւ բոլոր փորձերը՝ սրբազնելու այն, դասադասված են ձախողման:

Միաժամանակ, սակայն, սեփական բնասարածից ավելի ձգտելը (ծավալադասություն) եւ սեփական բարեքերը ուրիշներին դասադասելը եւս հակաբնական են, քանզի խաթարում են տիրապետող ազգի նկարագիրը, որով ստառնում նրա գոյությանը:

Այսպիսով, ամեն ազգ ինքն է կերտում իր ճակատագիրը. կերտում՝ անցյալի հիշողությամբ, ամրագայի հաստատում հավասով եւ օրվա հարատեւ թափարով, միաժամանակ: Եվ երբ մեռնում է ազգի մեջ ինքնահավիճեցնականացման կամքը, վերջինս ենթակա բնական ընտրությանը, դադարում

է արեւի սակ տեղ զբաղեցնելուց, զիջելով այն առավել ուժեղներին:

Հավասարիմ մնա՛նք մեր Էությանը եւ գործե՛նք ժամանակի ոգուն համընթաց, որդեսգի այս աշխարհում մեր առաքելությանն արժանի տեղ ունենանք:

«ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ»
ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԸ
ՀրանՏ Տեր-Աբրահամյան

Հաճախ ենք կրկնում, թե մենք հայերս, հնագույն մշակույթ ունեցող եւ դարերի ընթացքում համաճարակային արժեքներ ստեղծած ազգ ենք: Հաճախ կրկնում ենք, բայց, անկեղծ ասած, նույնքան հաճախ էլ թերահավասորեն կամ բարդույթավորված ենք վերաբերվում այս մտքին: Հետաքրքիր կլինեք դարձել, թե որոնք են հայկական դասնական եւ մշակութային այն արժեքները, որ ունեն համաշխարհային արժեք, իսկ որոնք զուր ճեղակալ: Այսօրիսի դիտարկումը կվերացնեք նաեւ այն անորոշությունը, որ առկա է այս հարցադրման դասասխանի շուրջ եւ որը հանդիսանում է մեր բարդույթավորման դասճանաչման մեկը: Բացի այդ, սա թույլ կտար նորովի նայել մեր դասնության շատ փաստերի վրա, զսնել դրանց մեջ նոր երանգավորումներ որոշակիորեն թարմացնելով նաեւ մեր դասնության ընդհանուր ավանդական հայեցակարգը: Դա միաժամանակ թույլ կտա խուսափել եւ ազգային կեղծ սնափառությունից, եւ նույնքան տեսնել ու հիվանդագին հիմքեր ունեցող ազգային թերարժեքությունից:

Անշուշտ, այս ամենը ենթադրում է խոր ուսումնասիրություն եւ չի կարող անփոփոխել ամսագրային հոդվածի սահմաններում: Այդ դասճանաչումը մենք առայժմ կսահմանափակվենք միայն մեկ օրինակի դիտարկմամբ:

* * *

Հայոց դասնության բազմաթիվ դրվագներից այստեղ կանգ կառնենք 451թ. «Հայոց դասերազմի» եւ Ավարայրի ճակատամարտի վրա: Ի՞նչ գիտենք մենք այդ մասին: Խոսքը ոչ թե փաստագրական կողմի, այլ այդ դասերի արժեքի ու նշանակության մասին է: Գիտենք, որ դա դասեր էր հավաստի եւ ինքնուրույն դասերից համար, որով 451թ. շարժումն

ունի իր սեղը եւ դերը մեր դաստիարակման մեջ: Սակայն այդքանը բավարար է միայն սեղական զուտ հայկական նշանակություն ունենալու համար:

Բայց հետաքրքիր է, որ մեր նախնիները ըստ երեւոյթին բնագործն զգում էին, որ 451թ. շարժումն ունի նաեւ իր մեջ թաքնված ավելի մեծ եւ ընդհանուր խորհուրդ, եւ այդ դասճառով է թերեւս, որ ազգային դաստիարակութեամբ դրվագներից սրբացվեց առաջին հերթին հենց Ավարայրը: Իրոք ազատագրական դաստիարակութեամբ այլ հերոսական դրվագներ կարող ենք գտնել հայոց դաստիարակման մեջ, սակայն ինչո՞ւ հենց 451թ. դարձավ մի տեսակ խորհրդանիշ, այլ ոչ, ասենք, 481-84թ. շարժումը (այն դեպքում, երբ վերջինս փառաբանական ավելի հաջող ավարտ ունեցավ), ինչո՞ւ Ավարայրի ճակատամարտը, այլ ոչ, ասենք, Ներսէսհաղթանի կամ հայոց զորքի հաղթանակով ավարտված այլ ճակատամարտեր: Չարմանալի չէ՞ արդոք, որ դարերի ընթացքում մի ժողովրդի համար իր դաստիարակման ամենաարագված ու ամենաճանաչված ճակատամարտը մնաց այն, որի արդյունքը, եթե ոչ դաստիարակում էր (դրա մասին, ինչպէս հայտնի է, թե՛ վեճեր են ընթացել), առաջին հերթին փառաբանական ամհաջողությունն էր ազատագրական դաստիարակման ձախողում: Այս բոլոր հարցերը իրենց լուծումը չեն ստանում, եթե տեսնենք այս իրադարձությունների միայն սեղական նշանակությունը, դրանց բացատրությունը միայն ազգային-ազատագրական դաստիարակման շրջանակներում: Ուրեմն դեռ է փնտրել 451թ. ավելի ընդհանրական փառաբանական եւ ունիվերսալ «ուղերձը»:

Վերհիշենք դեպքերի ընթացքի մի մասը: Պարսից արքան հայերին առաջարկում էր, ավելի սուղով՝ որոշեալ սիրակալ հրամայում էր կրոնափոխություն: Հայերը մերժում են ենթարկվել արքայի հրամանին եւ հիմնավորում են իրենց այս մերժումը հասուկ նամակով ուղղված դաստիարակութեամբ: Մեզ համար կարեւորագույն դաստիարակութեամբ այդ մերժման հիմնավորումն է եւ փաստարկումը: Հայերը չեն ժխտում Հազկէտի թագաւորի սիրակալ լինելու հանգամանքը

եւ իրավունքը: Եթե դա լիներ այդպես, ադա գործ կունենային սովորական ֆաղափական ադասամբոթյան հետ, որի դեմքում մերժումը կլիներ սոսկ հետեւանք ֆաղափական անհնազանդոթյան: Ամենեւին չանտեսելով խնդրի ֆաղափական ասդեկտը այդուհանդերձ Հազկերտին ուղղաձ հայկական դասասխանում մենք տեսնում ենք, որ արքայի իճխանական իրավունքը եւ նրա հրամաններին ենթարկվելու անհրաձեոտոթյունը բնավ էլ չեն ժխտվում: Սակայն ճեոսվում է, որ արքայական իճխանոթյան իրավասոթյուններն ունեն իրենց *սահմանը*: Այդ *իճխանոթյունը չի կարող սարաձվել հոգետոր եւ մտավոր ոլորտների*, ի մասնավորի՝ եւ դավանանքի խնդիրների վրա:

Ահա այտեղ է, որ կատարվում է մի կատարյալ հեղափոխոթյուն եւ կատարյալ խզում: Սա խզում է Հին Արեւելի հետ, ուր տիրակալի իճխանոթյունը սարաձվում էր իր հոդատակների ողջ, այդ թվում եւ ներքին կյանքի վրա: Սա «խղձի ազատոթյան» եւ մարդկային անհատի ու նաեւ ամբողջ մի ազգի ներքին հոգետոր աճխարհի ազատոթյան սկզբունքի ձեւակերման ամենափայլուն դրետորումներից է համաճխարհային դատնոթյան մեջ: Ընդ որում այտեղ խոսքը «խղձի ազատոթյան» սկզբունքի նախնական եւ ճատ առումներով ավելի խորքային ձեւակերման մասին է՝ հաճվի առնելով, որ այտոր այդ եզրը հաճախ իմասազրկվում եւ զռեհկացվում է:

Այս խզումը ունի ֆաղափակրթական եւ համամարդկային նճանակոթյուն: Քաղափակրթական առումով սա, դայմանականորեն ասաձ, «եվրոդական արձեքների» հուձկու եւ դեք է ասել առաջին ձեւակերմումներից մեկն էր դատնոթյան մեջ, եւ այդ առումով, ինչդեա ասացինք, խզում էր Հին Արեւելի հետ:

Անկասկաձ, նման «հեղափոխոթյունը» ուներ նաեւ րիտոնեական հիմքեր (բայց դեք է ենթադրել, որ հիմքերը կային նաեւ հայոց դատնոթյան եւ ֆաղափակրթոթյան նախարիտոնեական ճրջանի զարգացման մեջ), ու դարզ է նաեւ, որ այլ դեոտոթյունների մեջ առաջինը րիտոնեոթյունն ընդունելը հայերին իմքին դնում է

«Եվրոպական» ֆաղափակրթության հիմնադիրների շարքում: Սակայն մեր խնդրի շեփակետից ավելի կարելու կարելի է համարել «Ներքին աշխարհի ազատության» թեզի այն գործնական բացահայտումը, որ ցուցաբերում է 451թ. շարժումը:

Իհարկե, ղեկ է նսել, որ մարդու հոգեւոր աշխարհի ներքին ազատության գաղափարը նոր չէր. փիլիսոփայության մեջ այն արտահայտվել էր վաղուց: Սակայն եզակի է ամբողջ մի ազգի կողմից այդ սկզբունքով իր ղայֆարը հիմնավորելու հանգամանքը, որը տեղի ունեցավ մեր դեղքում: Անուուս, 451թ. ղայֆարը, այդ թվում նաեւ նրա համամարդկային նշանակությունը կարող է ունենալ նաեւ այլ կողմեր, սակայն մեր կարծիքով այս ղայիր կարեւորագույնն է ֆաղափակրթական առումով: Ազգային ղայֆարը, հիմնավորված բնագանցական մարդու հոգեւոր անկախության, «խղճի ազատության» բարձր սկզբունքներով, վերածում է այդ ղայֆարը հանուն համամարդկային այն արժեքների ղայֆարի, որոնք այժմ ընդունված է կոչել «Եվրոպական»:

Այժմ նաեւ ավելի ղարզ է դառնում, թե ինչու այդ ժամանակվա դեղքերը սրբացվեցին սերունդների կողմից եւ դարձան հայկական ազգային ղայֆարի յուրաքանչյուր գործողության յուրահասուկ նախաքիղ, որի վրա հղում էր կասարվում ամեն անգամ, երբ անհրաժեշտություն էր զգացվում ազգային ղայֆարի այս կամ այն փուլի հիմնավորման: Ավելի ղարզ է դառնում նաեւ, թե ինչու մի ճակատամարտ, որի անմիջական արդյունքը եղավ ֆաղափական ղայֆարի ղարտությունը, դարձավ ազգի ղատնության մեջ անենահիշատակվող եւ սրբացված մի ճակատամարտ:

Խնդիրն այն է, որ այս դեղքերը իրենց մեջ կրում են ունիվերսալ ուղերձ բոլոր ժամանակներին, եւ նրանց նշանակությունը չի կարող սահմանափակվել միայն իրենց ժամանակով: Այդ դեղքերը նաեւ խորհրդանշում են հայ իմնության զատումը Հին Արեւելից, ֆաղափակրթական սեփական ուղու հեղափոխական ընտրությունը,

ընտրություն, որն ունեցավ «ռազմավարական բնույթ» եւ երբեք չդավաճանվեց: Սա էր, որ բնագործն զգացվում էր մեր նախնիների կողմից եւ որը, սակայն, այնքան էլ չի գիտակցվում մեր ժամանակներում, երբ հոգեւորը շատ հաճախ ստորադասվում է ֆաղափականին կամ անսեսականին, իսկ ներքին մարդը արտաքին հանգամանքներին:

Ազգի եւ մարդու ներքին աշխարհը, հոգեւոր կյանքը, բարոյական ընտրության իրավունքը՝ ազատ են եւ ինքնավար. սա՛ է «Հայոց դասերազմի» եւ Ավարայրի իրական ֆաղափակրթական արժեքը՝ ուղերձը բոլոր ժամանակներին: Դա է, որ դարձնում է մեր դասմտության այս դրվագը համամարդկային նշանակություն ունեցող, քանի որ այն աննախադեպ է առնվազն իր ժամանակի համար:

**ԱՄՆ «ՀԱՄԱՄՈՒԼՈՐԱԿԱՅԻՆ»
ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԵՐԸ ԵՎ
ԹՈՒՐՔԻԱՆ**

(ԴՐՈՒՅԹՆԵՐ)

Ռուբեն Սաֆրասյան

«Ամերիկյան գերիշխանությունն է խաղաղության
եւ միջազգային իրավակարգի դաշտանության
միակ հուսալի միջոցը»:

Է. Լասվակ

«Ամերիկայի համաշխարհային գերիշխանությունը
դաշտանելու համար որոշիչ նշանակություն
կունենա այն,
թե ինչպես է Միացյալ Նահանգները կառավարում է
օգտագործում եվրասիական խաղասախսակի հիմնական
խաղացողներին»:

Զ. Բժեզինսկի

1. Մեր օրերում ԱՄՆ-ի կողմից միջազգային
ֆաղափականության ոլորտում որդեգրած ռազմավարության
կարեւորագույն հիմնադրույթները կարելի է համառոտագրել
հետեւյալ կերպ.

v ԱՄՆ-ը միշտ իշխի աշխարհում.

v Դա երջանկություն է բերում աշխարհին.

v Այլ երկրները կարելուվում են այնքանով, որքանով
ծառայում կան խոչընդոտում են ամերիկյան ծրագրերի
իրականացմանը:

2. Թուրքիան, լինելով կարելուր եվրասիական
դաշտություն, դասվում է այն երկրների շարքին, որոնց
վերադաշտվում է որոշակի դերակատարություն այդ
ռազմավարությունում: Ընդ որում, ինչպես ցույց է տալիս

փորձը, այդ դերակատարության իրականացման կոնկրետ ձեւերը ենթակա են փոփոխման կախված ամերիկյան ֆաղափականության սվյալ ժամանակաշրջանի առաջնայնություններից:

3. Ամերիկյան «համամոլորակային» ֆաղափականության առաջին փուլը ընդգրկում է 20-րդ դարի առաջին կեսը: Այդ շրջանում, երբ ամերիկյան գերիշխանության գաղափարները դեռեւս հստակ ձեւակերպում չէին ստացել, սակայն եւ արդեն ազդարարել էին իրենց ծնունդը նախագահ Վ. Վիլսոնի Առաջին աշխարհամարտից հետո նոր համաշխարհային իրավակարգի ստեղծումը նախատեսող ծրագրով, ԱՄՆ-ը գործում էր հիմնականում Արեւմուտքի միասնական ռազմավարության շրջանակներում:

4. Այդ շրջանում Թուրքիային վերադարձնող դերի մասին ղայկերացում է սալիս «Անսանի ղլանը», որը համաձայնեցվել է Անսանի առաջատար երկրների միջեւ 1917 թվականի վերջերին եւ նրանց անունից հրատարակվել է նախագահ Վ. Վիլսոնի կողմից: Համաձայն այդ ղլանի, Թուրքիային հնարավորություն էր սրվելու Մեծ Բրիտանիայի հետ համատեղ իր գերիշխանությունը հաստատել Կովկասում եւ միայնակ Կենտրոնական Ասիայում: Այստիսով, Արեւմուտքը, հաշվի առնելով Օսմանյան Թուրքիայի ղանթյուրիսական նկրտումները, փորձում էր օգտագործել դրանք Ռուսական կայսրության տրոհումը կառավարելի դարձնելու նղատակով: Սակայն Ռուսաստանում բոլշեւիկյան հեղափոխության, իսկ Թուրքիայում ֆեմալական շարժման հաղթանակներից հետո այդ ծրագիրը կորցրեց իր նշանակությունը:

5. «Սառը ղատերազմի» տարիներին, երբ ձեւավորվեցին երկու հզոր հակամարտող ռազմաֆաղափական եւ գաղափարական խմբավորումներ, ԱՄՆ-ը միանձնյա ստանձնեց նրանցից մեկի «Արեւմուտքի» ղեկավարությունը: Այդ շրջանում առաջնային նշանակություն ստացավ հակադիր խմբավորման «Արեւելի» համակողմանի «զսղման» եւ «ֆայֆայման» խնդիրը:

6. Թուրքիային ԱՄՆ-ի կողմից վերադարձված «զստման» ռազմավարության իրականացման ռազմական ոլորտի առաջամարտիկի դերակատարությունը: «Քայլայման» ռազմավարության ոլորտում Թուրքիայի դերակատարումը անհամեմատ ավելի համես էր եւ սահմանափակվում էր հակադիր խնդիրներով հիշատակության օրինակ թյուրքալեզու ժողովուրդների շրջանում գաղտնի փայլալիչ գործունեությամբ: Այսպիսով, Թուրքիային հասուկ ժամադրության անհամեմատ օգտագործումը այս փուլում միայնակ երկրորդ փուլում:

7. ԽՍՀՄ եւ համադասասխանաբար «Արեւելյան» խնդիրներով փլուզումից հետո ԱՄՆ-ը, մնալով աշխարհի միակ գերտերությունը, ստանձնեց այդ փլուզման գործընթացը եւ նրա հետեւանների գլխավոր կառավարողի եւ համակարգողի դերը:

8. Այդ նպատակով եւ հետեւելով արդեն գոյություն ունեցող ստեղծարարին ԱՄՆ-ը սկզբում փորձ արեց օգտագործել Թուրքիայի ժամադրության անհամեմատ, համադասասխանեցնելով դրանք ժամանակի ոգուն: ԱՄՆ-ում առաջ ֆազից «թուրքական մոդելի» կոնցեպտը, որը հնարավորություն էր ստեղծում Թուրքիայի համար իր գերակայությունը հաստատել Կենտրոնական Ասիայի թյուրքալեզու ժողովուրդների եւ Ադրբեյջանի վրա: Սակայն նրա վրա հիմնված Թուրքիայի ֆազիականությունը ժամանակակից անհաջողությամբ:

9. ԱՄՆ հաջորդ մղումն էր օգտագործել Թուրքիայի ռազմական ներուժը Բալկանները եւ Մերձավոր Արեւելը «հնազանդեցնելու» նպատակով: Այս խնդիրը, ի տարբերություն առաջինի, Թուրքիան կատարեց հաջողությամբ, ինչի համար «Պարզեցում» նոր աշխարհաֆազիական ժամանակներում ժամանակակից ԱՄՆ «սրբազանական դաշնակցի» կարգավիճակը դրանից բխող բոլոր առավելություններով:

10. 2001 թվականի սեպտեմբերից սկսվում է ամերիկյան «համամոլորակային» ռազմավարության նոր փուլը ակնհայտ համաաշխարհային գերիշխանության

հաստատման փուլը: Այդ նոտասակադրումը հիմնվում է առխարհի մնացած բոլոր լուծարումների նկատմամբ ԱՄՆ բացահայտ ռազմական (ինչպես ռազմաստեխնիկական, այնպես էլ ռազմամարտավարական) առավելության վրա, ինչի աղաճույցներն են աֆղանական եւ 2-րդ իրաքյան լուծարումները:

11. Միաժամանակ ԱՄՆ-ում սկսվում են այդ նոր նոտասակադրումը հիմնավորող ռազմավարության ձեւակերտման առխարհամբները, որոնց ընթացքում վերագնահատվում են նախկինում ամփոփման համարվող որոշ մոտեցումներ, ի հայտ են գալիս նոր կոնցեպտներ: Այդ նոր մոտեցումները առաջին անգամ համակարգված արտահայտում ստացան 2002 թվականի սեպտեմբերին հրատարակված Ազգային անվտանգության նոր հայեցակարգում:

12. Նոր ռազմավարության ձեւակերտման գործընթացը դեռեւս ավարտված չէ, եւ այսօր կարելի է միայն ընդհանուր լուծարում կազմել նրա հիմնական միտումների մասին: Մեր կարծիքով, այդ միտումները հետեւյալն են.

v ԱՄՆ փաղափականության մեջ նկատվում է ուժի կիրառման, ինչպես նաեւ նրա կիրառման սղառնակիքի (այսպէս կոչված «կանխարգելող հարվածների» տեսքով) տեսակարար կռիւ աճ.

v Տեղի է ունենում ամերիկյան ռազմական հենակետերի եւ զինված ուժերի տեղադրման առխարհագրության ընդլայնում.

v Փորձ է արվում անցում կատարել առանձին ռեզիդենտների «խաղաղեցման» փաղափականությունից նրանց «վերաձեւման» փաղափականությանը.

v Պակասում է ՆԱՏՕ-ի, ինչպէս նաեւ ԱՄՆ մի շարք «ավանդական» դառնակիցների նշանակությունը ամերիկյան համառխարհային ռազմավարությունում, եւ վերանայվում է «ռազմավարական դառնակից» հասկացողությունը.

v Ընտրվում են նոր ավելի «հնազանդ» դառնակիցներ, առխարհամբներ են տարվում նոր ռազմական

եւ ֆաղափական խնձրավորումների ստեղծման ուղղությամբ, իհարկե, ԱՄՆ անմիջական ղեկավարությամբ.

v ԱՄՆ ֆաղափականությունը սսանում է ընդգծված հակաիսլամական բնույթ:

Անսարակույս, դեռեւս միանգամայկ չէ, թե վերը նշված նոր երեւոյթներից ու միտումներից որոնք կոյահոյանվեն ու կիզորանան եւ որոնք կանհետանան ու կփոխարինվեն նորերով:

13. Այդ գործընթացները չեն արջանցում նաեւ Թուրքիան: Վերջին երկու տարիներին թուրք-ամերիկյան հարաբերություններում տեղի ունեցած մի արք իրադարձություններ, որոնք անհնարին էին ոչ վաղ անցյալում, վկայում են, որ ԱՄՆ-ը լրջորեն վերագնահատում է Թուրքիային վերադասիվող դերակատարությունը իր համառարհային ռազմավարությունում:

14. Կարեւորագոյն եզրակացությունը, որին հնարավոր է հանգել ներկա փուլում, դա, ըստ մեզ, ԱՄՆ հրաժարումն է դիտարկել Թուրքիան որդես ռազմավարական դառնակից դրանից բխող բոլոր հետեւանմերով:

15. Սակայն ակնհայտ է, որ Թուրքիան իր ռազմական հզոր ներուժով եւ աճող հավակնոտությամբ, այն երկիրը չէ, որին կարելի է թողնել գործել իմֆնուրոյն: Կարելի է սոյասել, որ մոտ աոյագայում Թուրքիայի դերակատարությունը ԱՄՆ համառարհային ֆաղափականության մեջ կսսանա նոր կոնցերոտուալ ձեւակերոյում:

ԹՈՒՐԲ-ԻՍՐԱՅԵԼԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Սեւակ Սարուխանյան

Թեեւ անցել է ընդամենը 12 տարի մադրիդյան կոնֆերանսից, որից հետո Թուրքիան ամբողջական դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատեց Իսրայելի հետ, սակայն ամենայն վստահությամբ կարելի է ասել, որ թուրք-իսրայելական տարածաշրջանային դաշինքն արդեն կայացել է և ամրացել է: Թուրք-իսրայելական մերձեցման ամենաակտիվ շրջանն ընկնում է 90-ականների կեսերին, երբ սահմանվեցին միջոցառական համագործակցության հիմնական ուղղությունները: Ստրեյվինսկիի նկարագրելի թուրք-իսրայելական համագործակցության զարգացման էվոլյուցիան, որն արդեն 1996-ին Թուրքիայի նախագահին թույլ տվեց երկու երկրների միջև միջոցառական համագործակցությունը բնութագրել որպես «սրատեղական գործընկերություն»: Որպես կարելու գործոն հակիրճ կանդիդատուրան մատչելի «Թուրքիա-հրեաներ» հարաբերությունների լուծումը:

Խոսելով «Թուրքիա-հրեաներ» հարաբերությունների մասին լավ է նշել, որ թուրք-իսրայելական եւ լուծական գործընկերությունը գրեթե միշտ էլ աչքի են ընկել հրեասիրությամբ: Հրեաների Թուրքիա թափանցումը հաճախ խրախուսվել է երկրի լուծական այլերի կողմից: Այս տեսակետից հասկալի է աչքի էր ընկնում Քեմալ Աթաթուրքը, որի անձնական եւ ֆաղափական շրջապատի մի զգալի մասը կազմում էին հրեական ծագում ունեցող մտավորականները: Այս ավանդույթը գալիս է սակավիկ կայսրության ժամանակներից, երբ հրեաները առանց որեւէ արգելի սահմանում էին այնպիսի լուծական եւ վարչական դասերում, որ նույնիսկ հնարավորություն էին ստանում ազդել երկրի ֆաղափական կյանքի վրա: Ինչպես նույն է

սովետական մասնագետ Գորդլետսկին, հրեական ծագում ունեցող մահմեդականների դյունետ աղանդը (հիմնված 1666-ին Սալոնիկում) լոնդոն էր, որ իրենց մեջ էր ղեկավարել 1908 թվականի երիտթուրքական հեղափոխության սկիզբը: Հասկանալի է, որ դանթուրիզմի եւ թուրքական ազգայնականության ականավոր հիմնադիրներից Թեֆն Ալիը ազգությամբ հրեա էր (իսկական անունը Մոիզ Կոեն):

Չնայած վերը նշված բոլոր հանգամանքներին, հրեաների ֆանակը Թուրքիայում սկսած 20-ական թվականներից, գնալով նվազում էր: Եթե 1927-ին Թուրքիայում բնակվում էր 82 հազար հրեա, ապա 1935-ին արդեն 42 հազար: 1965 թվականի մարտահամարը, որը ազգային տասկանելությունը գրանցող վերջին միջոցառումն էր Թուրքիայի տարածում, երկրում գրանցեց 38,3 հազար հրեա, որոնցից ընդամենը 10.000-ն էր օգտվում մայրենի լեզվից:

Քեմալ Աթաթուրքի մահից հետո, սակայն, հակահրեականությունը դառնում է թուրքական հասարակության կյանքի անփակելի մաս, որը գնալով ավելի ու ավելի է լրացվում եւ գրգռվում իսրայելա-արաբական տասերազմների ժամանակ: Իսրայելի ստեղծումը եւ հզորացումը առավել ֆան անընդունելի էին սակավին դանիսլամիզմի հաղթանակը ակնկալող թուրք ֆաղափական գործիչների համար, որոնք տրագում էին իսլամիսական ազգերը համախմբող մեկ մեծ ղեկության ստեղծումը (իհարկե, Թուրքիայի ղեկավարությամբ): Մյուս կողմից իր դերն էր խաղում նաեւ հրեական կաթիսալի աճող դերը երկրում, որը, ինչպես եւ հունական կաթիսալը, խոշոր արգելք էին հանդիսանում թուրք ազգային բուժուազիայի դիրքի ամրադնումն համար: 1955-ի Թուրքիայում բարձրացած հակահունական ալիքի ժամանակ երկրի ֆաղափների մեծ մասում հունական խանութներից զատ հարձակումների են ենթարկվում նաեւ հրեաներին տասկանող ձեռնարկությունները եւ սինագոգները: 1970-ին Երբաֆանի կողմից ստեղծված թուրք իսլամիսների կուսակցությունը իր գաղափարախոսության հիմքում ուներ

հակասեմիտիզմի գաղափարը:

Հակասեմիտիզմի վերելքը Թուրքիայում շատ անցանկալի էր Միացյալ Նահանգների կառավարության համար, որն Իսրայելի Պետության ստեղծման լուրջ դիվանդակաբանական քաղաքական քայլեր էր ձեռնարկում: ԱՄՆ-ը սեփական էր որոշումներ արձագանքում իսրայելական խոսքի դաշինքի ստեղծման սկիզբ: ԱՄՆ-ի Թուրքիայի եւ Իսրայելի մերձեցման ջանքերն իզուր ջանքան էլ 1991-ին հաստատվեցին դիվանագիտական հարաբերություններ երկու երկրների միջև: Ինչպես, չնայած «Թուրքա-իրանյան» հարաբերությունների հարուստ դասականը, 1991-ից Իսրայելն ու Թուրքիան ստիպված էին զրոյից կառուցել իրենց հարաբերությունները:

Թուրք-իսրայելական հարաբերությունների ժամանակակից շրջանը

Ինչպես անցած տասնամյակներում, այնպես էլ 1990-ականներին թուրք-իսրայելական մերձեցման հիմնական գաղափարախոսը Միացյալ Նահանգներն էր, որ դաստիարակություն հայտնեց անգամ ֆինանսադաշնակալական մերձեցմանը: 1994-ին, երբ Թուրքիայի առջեւ կանգնեց հանրապետության զինուժի արդիականացման անհրաժեշտությունը, Միացյալ Նահանգները հանդես եկավ թուրքական բանակի սղառագիտությունը Իսրայելում արդիականացնելու առաջարկով եւ անգամ դաստիարակություն հայտնեց Թուրքիայի փոխարեն վճարել անհրաժեշտ ծախսերի 60 տոկոսը: Հասկանալի է, որ ԱՄՆ-ը առաջարկեց փակել ծախսերի 60 տոկոսը դաշնային, եթե սղառագիտությունը նորացվի հենց Իսրայելում, այլ ոչ թե մեկ այլ երկրում:

1994-ին ԱՄՆ ակտիվ մասնակցությամբ կազմակերպվեց Թուրքիայի վարչապետ Թանսու Չիլերի այցը Իսրայել, որի ընթացքում Թուրքիայի վարչապետը ներկայացրեց թուրք-իսրայելական համագործակցության շրջանակների մասին իր դասկերացումները: Նրա կարծիքով համագործակցությունն ամենից արդյունավետ կլինի

Տիեզերական, բարձր տեխնոլոգիաների, բեռնափոխադրման եւ ջրամասակարարման ոլորտներում: Տնտեսական տեսանկյունից Իսրայելի համար կարելու ազույն նշանակություն ունեն թուրքիայից Իսրայել ջրամասակարարման կազմակերպման հարցը, որի մասին համաձայնագիրը ստորագրվեց միայն 2002-ի օգոստոսին:

Չիլերը թել Ավիվում Իսրայելից աջակցություն խնդրեց ահաբեկչության դեմ ղայֆարի գործում, ինչին Իցհակ Ռաբինը դիվանագիտորեն ղասասխանեց, որ «Իսրայելը Թուրքիային կաջակցի սվյալ հարցում, բայց կցանկանա ղասիվ դեր ունենալ ֆրական ղորբլեմի լուծմանը» (նշեմ, որ 1985-ին Իսրայելի փոխարսգործնախարար Շամիրը ղասրասականություն էր հայսնել աջակցել Թուրքիային «ցանկացած տիղի ահաբեկչության, այդ թվում նաեւ հայկական տեռորի դեմ մղվող ղայֆարում»):

Թանսու Չիլերի այցը Իսրայել մեծ դեր խաղաց թուրք-իսրայելական համագործակցության հեճագա զարգացման համար: Չիլերի այցից հեճո «Ձերուսալեմ փոս» ղարբերականը, հիմնվելով մերձավորարելեյան ֆաղաֆականության վաճիմզոնյան ինստիտուտի վերլուծական թղթերի վրա, նշեց չորս հիմնական ղասճառներ, որոնք նղասականղում են Թուրքիային մերձենալ Իսրայելի հեճ.

1. Իսրայելի եւ արաբների հարաբերությունների համեմասական բարելավումը վերացնում է Իսրայելի հեճ Թուրքիայի լայնածավալ համագործակցության ահհնարիության միակ տեսական ղասճառը:

2. Արաբների ղաճտղանությունը ղաղեւտսինյան հիմնահարցում չի տալիս Թուրքիային եւ ոչ մի տնտեսական ու դիվանագիտական դիվիդենտ:

3. Իսրայելի հեճ Թուրքիայի մերձեցումը կմեղմացնի Անկարային ուղղված մեղաղրանմները կաղված ֆրական հարցի ռաղիկալ լուծումների հեճ:

4. ԽՍՀՄ փլուղումից հեճո Թուրքիայի ռազմաղաղական նշանակությունը Արեմուտի համար նվազել է, ինչը ղայնամավորում է ֆինանսական օղնության

նվազում: Այս բացը կարող են լրացնել Իսրայելը եւ հրեական օրջաններն ընդհանրապես:

1995-ի դեկտեմբերին Թուրքիայում կայացած հերթական խորհրդարանական ընտրություններում հաղթանակ սարան իսլամիսները, ինչի արդյունքում 1996-ին Թուրքիայի վարչապետ դարձավ Էրբաֆանը: Վերելում արդեն ասվեց, որ Էրբաֆանի կուսակցության գաղափարական հիմքերից էր հակասեմիտիզմը, որը 1996-ին էլ չէր նվազել: Կուսակցության նախընտրական «Թուրքիայի վիճակի իսկական դասճանաչումը» բրոշյուրը նրա հակահրեական կողմնորոշման վառ օրինակն էր: Բրոշյուրում Թուրքիայի դժբախտության հիմնական դասճանաչում էին դիտվում «Իսրայելի դեմությունը եւ ԱՄՆ սիոնիստական բանկերը»: Սա եւ Էրբաֆանի դասճանաչական այցերը Թեհրան, Իսլամաբադ եւ Տրիպոլի ավելի քան անհանգստացրին Վաշինգտոնին եւ Թեյ Ավիվին: 1996-ին «Ջերուսալեմ փոս»-ի վերլուծաբան Բարի Բուրքինը գրեց. «Իսլամիսներին սահմանափակող միակ գործոնը հանդիսանում է թուրքական բանակի հակամարտությունը նրանց հետ: Թուրքական բանակը ավելի շուտ հեղափոխություն կկատարի, բայց թույլ չի տա իսլամիստական ռեժիմ Անկարայում»: Հեղափոխություն, ինչպես գիտեք, տեղի չունեցավ, սակայն արտաքին ֆաղափականության կուրսի իրական փոփոխություն Էրբաֆանը իր կարճաժամկետ կառավարման սարիներին չկարողացավ կատարել:

1996-ի փետրվարին Թեյ Ավիվում ստորագրվեց թուրք-իսրայելական ռազմական համագործակցության մասին առաջին դաշնամանագիրը, որի լրիվ բովանդակությունը մինչ օրս հայտնի չէ: Այն սահմանում էր երկու դեմությունների զինված ուժերի, առաջին հերթին ռազմաօդային ուժերի համագործակցության հիմնական ուղղությունները:

1996-ի մարտին սկսվեց Թուրքիայի նախագահ Ա.Դեմիրելի դասճանաչական այցը Թեյ Ավիվ: Այցից առաջ Թուրքիայում Իսրայելի դեսպան Յվի Էլմելեզը թուրք լրագրողներին ավելի իր հարցազրույցում նշեց. «Մենք *բնական* դաճակիցներ ենք, քանի որ հանդիսանում ենք

ժողովրդավարական եւ աշխարհիկ դեմոկրատներ: Մենք աշխարհագրորեն մոտ ենք իրար, մեր դեմոկրատներին ստառնում է ահաբեկչությունը: Այստեղ էլ առաջ են գալիս դաժնամտության համանման դրոշմներ»: Դեմիրելի այցը չսահմանափակվեց միայն դաժնամտական ծրագրով: Նա այցելեց Երուսաղեմի հրեական համալսարան, որտեղ նրան հանձնեցին դաժնամտական դրոշմի կոչում եւ մասնակից եղավ Քենալ Աթաթուրքի անվան այգու բացման արարողությանը:

Այցի ժամանակ երկու դեմոկրատներին արժանացրին գրծերի նախարարները ստորագրեցին թուրք-իսրայելական միջդեմոկրատական առեւտրային համաձայնագիրը, որը նախատեսում էր «բոլոր տարիքային սահմանափակումների վերացում երկու երկրների միջեւ մինչեւ 2000 թվականը»: Նույն օրերին ստորագրվեցին նաեւ կառուցվածքային դաժնամտության, երկակի հարկման բացառման, սննդամթերքի եւ գիտական համագործակցության մասին դաժնամտագրեր: Իսրայելական կողմը կարեւորեց «Բաբու-Ջեյհան» նավթամուղի կառուցումը եւ այն միջնորդային դերը, որը խաղում է Թուրքիան Իսրայելի թյուրքալեզու դեմոկրատներին հետ հարաբերությունների զարգացման գործում:

1996-ին Դեմիրելի Թել Ավիվ կատարած այցը հսկայական նշանակություն ունեցավ թուրք-իսրայելական համագործակցության զարգացման գործում: Այն նախանշեց բոլոր այն ուղղությունները, որոնցով հետագայում զարգանալու էին հարաբերությունները երկու դեմոկրատներին միջեւ: Հենց Դեմիրելի այցից հետո ամերիկյան փողովակալական գործիչները եւ լրագրողները սկսեցին բացահայտ խոսել թուրք-իսրայելական ռազմավարական դաժնամտության մասին, որի հովանավոր եւ աջակից, իհարկե, նստում էր Միացյալ Նահանգները:

1997-ի ապրիլին Իսրայելական նոր կառավարության արժանացրին գրծերին նախարար Դ.Լեւին դաժնամտական այց կատարեց Անկարա: Հասկանալի է, որ այցից առաջ Թուրքիայի վարչապետ Էրթալանը հայտնել էր, որ ոչ մի

դեմոնում չի հանդիպի իսրայելցի լուսաբանական հեռուստատեսության Սակայն Դեմոնի եւ թուրքական բարձրագույն զինվորականության լուսաբանական հանդիպումը սեղի ունեցավ:

1997-ին սեղի ունեցավ նաեւ Իսրայելի բանակի գլխավոր շտաբի ղեկավար Շահակի այցը Թուրքիա, որի ժամանակ ֆինանսավորվեցին 1996-ի օգոստոսին կնքված ռազմական համագործակցության երկրորդ համաձայնագրի իրագործման հիմնախնդիրները, հիմնականում \$-4 «Ֆանտոմ» թուրքական ինֆոաթիռների մոդերնիզացիայի հարցերը:

1999-ին կայացավ Իսրայելի վարչապետ Էհուդ Բարաքի լուսաբանական այցը Անկարա. դա 1958-ին Բեն Գուրիոնի Թուրքիա կատարած գաղտնի այցից հետո Իսրայելի վարչապետի երկրորդ այցն էր Անկարա: Այն բնորոշում էր միջոցական հարաբերությունների ջերմության ասիճանը եւ մեծ արձագանք ստացավ Արեւմուտքում:

Ընդամենը երկու անգամ 2001-ին արդեն Արիել Շարոնը լուսաբանական այց կատարեց Անկարա, որի ընթացքում ֆինանսավորվեցին հիմնականում սնտեսական համագործակցությունը նվիրված հարցեր: Հասկանալի է, որ 2001-ին լրացված միջոցները շատ մեծ ուժադրություն չէին շարժում Թուրքիայի այցին, քանի որ թուրք-իսրայելական ռազմաստեղծական դաշինքը ոչ ոքի արդեն չէր զարմացնում:

2002 թվականն աչի ընկավ օգոստոսին կնքված միջոցական լուսաբանական, որով Թուրքիան լուսաբանական այցը Իսրայելին 20 անգամ ընթացքում 50 միլիոն խմ մաքուր ջուր մատակարարել, ինչը կադախակի Իսրայելի քիմիական 7 տարի:

Ըստ լուսաբանական սկզբնական 2002 թվականին ադամաբաշխառությունը երկու լուսաբանությունների միջոցով գերազանցել է 1 միլիոն դոլարը:

Ներկայումս Թուրքիան եւ Իսրայելը հանդիսանում են կարեւորագույն ռազմաստեղծական դաշնակիցներ ոչ միայն Մերձավոր Արեւելքում: Այսօր Թուրքիան հետխորհրդային թուրքալեզու հանրապետություններում

առաջ է սանում իսրայելական ռաիերը, իսկ Իսրայելն, իր հերթին, օգտագործելով սեփական համայնքը ԱՄՆ-ում, էլ ավելի է ուժեղացնում Ամերիկայի թուրական լոբբին:

Այս ամենն ուղղակիորեն առնչվում է Հայաստանի ռաիերին, եւ մեր երկիրը դեռ է հաշվի նստի այս փաստերի հեռ թե՛ իր սարածաւրջանային քաղաքականութունը մշակելիս, թե՛ Ցեղաստանության միջազգային ճանաչման կուրսն իրականացնելիս:

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ. ՎԵՐԱԴԱՐՁ ԴԵՊՈ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Գագիկ Տեր-Հարությունյան

90-ականների կեսերին ռուսաստանյան վերլուծաբանների հետ զրույցի ժամանակ արեւմտյան խոշոր ֆաղափագետներից մեկն արտահայտվեց այն ոգով, թե ռուսներին հարկ չկա խոսել աշխարհափառական ծրագրերի մասին, եթե Ռուսաստանի բյուջեն ընդամենը 2 սասնյակ մլրդ դոլար է: Ասված էր փոքր-ինչ խիստ, բայց արդարացի: Չէ՞ որ «սառը դասերազնուն» դարսվելուց եւ դրան հաջորդող հեղափոխական փոփոխություններից հետո կենսագործունեության բոլոր ոլորներում Ռուսաստանը մտավ, իսկ ավելի ճիշտ գահավիժեց համակարգային փայլայման փուլ: Այդ տարիներին շատերին թվաց, թե Ռուսաստանը ծնկի է բերվել, եւ այն այլեւս չի վերադառնա առաջատար տնտեսությունների շարք: Սակայն, ինչպես դա մեկ անգամ չէ, որ տեղի է ունեցել, այդ երկրի կարողությունները ավելի մեծ էին, քան ենթադրվում էր: Վերջին տարիներին Ռուսաստանում նկատվում է բոլոր, առաջին հերթին սննեսական եւ ռազմական ոլորտներում իրավիճակի օժտման հարաճում միտում:

Տնտեսության վերականգնում

1991թ. հետո Ռուսաստանում տեղի ունեցած տնտեսական աղետի ծավալները ներկայացնելու համար բերեմք մի ֆանի սվյալներ: ԽՍՀՄ-ի տնտեսական բյուջեն նախավերակառուցման շրջանում 1985թ., կազմում էր շուրջ 400 մլրդ ռուբլի, իսկ 1998թ. Ռուսաստանի բյուջեն «կոռում» էր ընդամենը 20 մլրդ դոլար: Նկատեմք, որ այսօր ինչպես փորձագետները, այնպես էլ շարժային ֆաղափագիները միակարծիք են նրանում, որ 70-80-ականների ռուբլին իր գնողունակությամբ ոչ թե չէր զիջում,

այլ ռազմաբանական գերազանցում էր ամերիկյան դոկտրին: Իհարկե, ներկայիս Ռուսաստանի Դաշնությունը նախկին ԽՍՀՄ սուկ մի մասն է, սակայն ակներև է, որ խոսքը կարելու ազդույն ճնշման ցուցանիշի ավելի քան 20 անգամ անկման մասին է: Բնական է, որ այդպիսի խղճուկ բյուջեով անհնար է իրականացնել ոչ միայն աշխարհաբաղադրական, այլև նահանգային մասշտաբի ծրագրեր:

Այս համատեղում ուժադրության է արժանի Ռուսաստանի 2004թ. դաշնային բյուջեն, որում եկամուտները մոտ 510 մլրդ դոլարի ընդհանուր համախառն արտադրանքի թայմաններում կազմում են շուրջ 90 մլրդ: Իհարկե, մարդկային ու բնական վիթխարի թափարներ ունեցող Ռուսաստանի համար այս թվերն իրենց բացարձակ մեծությամբ չեն կարող որևէ մեկի վրա տրամադրություն թողնել: Բայց անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ 1998թ. համեմատ Ռուսաստանի բյուջեն ավելացել է 4,5 անգամ: Ընդ որում, 3 տարի շարունակ կառավարությունը բյուջեն առաջարկում է որոշիցիսով, այսինքն ծախսերի նկատմամբ եկամուտների հավելումով: Հաջորդ տարի որոշիցիսը ղեկ է կազմի 3 մլրդ դոլար: Այս բոլորը վկայում են ռուսաստանյան ճնշման աճի լավ ցուցանիշի մասին:

Բացի այդ, բյուջեում զեքեղված են ռուսական հիմնական արտադրող ադրանքի նավթի գները. 1 բարելի համար 20 դոլար: Ի դեպ, բարելն այսօր արժե 26-28 դոլար, իսկ փորձագետների կանխատեսումներով չղեկ է իջնի 24-25 դոլարից: Ծրագրվում է ստեղծել նաև այսպես կոչված կայունացման ֆոնդ, որտեղ հավաքվելու են նավթի բարձր գների հաշվին սաքված դրամական միջոցները: Այդ գումարները օգտագործվելու են կենսաթոշակային բարեփոխումների իրագործման եւ ժողովրդագրական խնդիրների լուծման նպատակով: Բյուջեի մյուս դրական կողմն այն է, որ արտաքին թափարի տարեկան մուծումների լարվածության դաշն անցել է, այսինքն այդ տարի ծախսերը համադասախանաբար նվազել են:

Ռուսաստանի ճնշման զարգացման դրական

միսունների մասին են խոսում նաեւ այլ ցուցանիշներ: Օրինակ, ռուսաստանյան ֆոնդային շուկայի կադրալազման մակարդակն (165-168 մլրդ դոլար) այսօր ավելի բարձր է, քան մի շարք արեւմտեվրոպական երկրներում: Նշենք թեկուզ ֆինլանդիան, որին այդ ցուցանիշով Ռուսաստանը գերազանցել է 2 անգամ, իսկ Գերմանիայի համեմատ այն արդեն կազմում է նրա քառորդ մասը: Կարելի է նշել նաեւ ռուսաստանյան ֆոնդային շուկայի բարձր մասնաբաժինը ընդհանուր համախառն արտադրանքում, որը կազմում է 43-45 տոկոս, ինչը հավասար է Գերմանիայի այդ նույն ցուցանիշին:

Հասուկ լինել է նշել, որ մակրոնոստեսական ցուցանիշների բարելավումը, բնականաբար, համադասասխանորեն արագույլվել է ռուսաստանցիների կենսամակարդակի վրա: Բնակչության իրական եկամուսնիքը վերջին 1,5 տարվա ընթացքում աճել են 14,6 տոկոսով, իսկ աշխատավարձերն այդ նույն ժամանակահատվածում ավելացել են 9,7 տոկոսով: Ռուսաստանի լիցենզիայի սվյալներով այս տարվա հունիսին միջին ամսական աշխատավարձը կազմել է 184,2 դոլար, որը 30 տոկոսով գերազանցում է նախորդ տարվա նույն ամսվա ցուցանիշին:

Այս ամենը հիմք հանդիսացավ, որդեսգի «Moody s» հեղինակավոր միջազգային ռեյթինգային գործակալությունը Ռուսաստանին «դրական ներդրումային վարկային ռեյթինգ» շնորհի: Հեղինակավոր ներդրումային ֆոնդերի կանոնադրությունը թույլ է տալիս ներդրումներ կատարել միայն նման վարկանիշ ունեցող երկրներում: Այսինքն լինել է ստասել ներդրումների զգալի աճ Ռուսաստանում: Սակայն նշենք նաեւ, որ ռեյթինգային ոլորտում «Moody s»-ի հիմնական մրցակիցները «Standard&Poor s» եւ «Fitch» գործակալությունները, առայժմ չեն բարձրացնում ռուսաստանյան ընտանիքային իրենց սված գնահատականները:

«Moody s» որոշումը հետեւան է այն իրողությունների, որ Ռուսաստանը, սկսած 1999թ., հետեւողականորեն բարելավում է իր ընտանիքային ցուցանիշները: Օրինակ

«Moody s»-ի համար կարելու նշանակություն ունի այն հանգամանքը, որ Ռուսաստանի դարձերն այսօր կազմում են նրա սարեկան ընդհանուր եկամուսների 30 տկոսը, մինչդեռ ճադոնիայի դարձերը կազմում են եկամուսների 150 տկոսը: Այս սարվա ներդրումները Ռուսաստանում կազմել են 7,8 մլրդ դոլար, ինչն էադես աս է նախկին սարիների համեմատ:

Միեւնույն ժամանակ, ինչդես հայտնի է, Ռուսաստանի սնեսասկան հաջողությունները զգալիորեն կախված են նավթի արտահանումից (ներկայումս Ռուսաստանը եւ Սաուդյան Արաբիան հանդիսանում են աշխարհում նավթի հիմնական մասկարարողները): Էներգետիկ ոլորտում ունեցած հաջողությունները կանխորոշում են Ռուսաստանի աշխարհասնեսասկան էքոդանսիան ոչ միայն ԱՊՀ երկրներում, այլեւ Արեւելյան Եվրոդայում: Տեղին է հիշել նաեւ, որ ԽՍՀՄ սնեսասկան տադայումը որոշ վերլուծաքաններ կադում են այն փաստի հետ, որ ԱՄՆ ջաներով 80-ականների կեսերին ՕՊԵԿ-ը էադես (ավելի քան 40 տկոսով) իջեցրեց նավթի գները: Դատելով որոշ հադորդագրություններից նման մի սցենար փորձ է արվում իրականացնել եւ այսօր:

Ինչդես հայտնի է, «Exxon Mobil» նավթային ընկերությունը բանակցություններ էր վարում Միխայիլ Խոդորկովսկու կողմից վերահսկվող խոշորագույն «ՇՍՏհՌոկոլդՖՖ»-ի բաժնետոմսերի 40 տկոսի գնման կադակցությամբ: Եթե այդ ոլանները իրագործվեին, ադա Ռուսաստանի կախվածությունը ԱՄՆ-ից զգալի կնեծանար:

Այս հարցի կարելուությունը ԱՄՆ-ի համար ավելի քան մեծ էր: Բավական է նշել, որ «Exxon Mobil»– «ՇՍՏհՌոկոլդՖՖ» հարաբերությունները սեդեսմբերի սկզբին Վ. Պուսին–Ջ.Բուշ ավագ, Յ.Քիսինջեր եւ Ջ.Բժեզինսկի բանակցությունների հիմնական թեմաներից են եղել: Բնականաբար, ռուսները հասկանում էին հարցի նշանակությունը եւ այդ նախագծի դեմ դայքար էին սկսել: Հասկանաշկան է, որ թեեւ Պուսինն իր բոլոր հարցարույցներում «Exxon Mobil»–«ՇՍՏհՌոկոլդՖՖ»

սնտեսական հարաբերությունները դիտարկում էր որդես Ռուսաստանի համար խիստ ձեռնու ներդրումային ծագիր, սակայն իրականում, ինչդես գիտեմք, Միխայիլ Խոդորկովսկին ձերբակալված է, կալանքի տակ է նաեւ «ՇՍՏ»-ի բաժնետոմսերի ավելի քան 40 տկոսը:

Ջարմանալի չէ, որ բոլոր վերլուծաբանները փաստրեն Վլադիմիր Պուլսինի գործունեության հես են կադում Ռուսաստանի սնտեսության վերակենդանացումը: Ընդ որում, մասնանում են մի շարք արմատական խնդիրներ, որոնք նա կարողացել է լուծել իր նախագահության առաջին ժամկետում: Դա ուղղաձիգ իշխանության ամրադնդումն է, միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների ծառայություններից հրաժարումը, մտածված ներքին եւ արտաքին ֆադաֆականությունը եւ շատ ուրիշ բաներ: Նրա գործունեության կարելու բաղադրիչներից է կադրային ֆադաֆականությունը այսդես կոչված «Պուլսինի դոկտրինան», որի իրագործման արդյունքում հատուկ ծառայությունների ու զինվորականության ներկայացուցիչները մարզային վարչակազմերում զբաղեցրին դատոնների 70 տկոսը, կառավարությունում 1/3-ը, իսկ ամբողջությամբ նրանք կազմում են դեսական վերնախավի ֆառորդ մասը: Երելում է, որ նման մոտեցումն իրեն արդարացում է, եւ սդայակազմը վատ չի տանում դեսական ծառայողի դժվարին լուծը: Եվ բնական է, որ այդ կադրերը առաջնային են համարելու ազգային անվտանգության ու ռազմական շինարարության խնդիրները:

Նոր ռազմական դոկտրինա

Այս տարվա հոկտեմբերին նախագահ Պուլսինի, դատոնության նախարար Իվանովի եւ զինվորական ու ֆադաֆական վերնախավի այլ ներկայացուցիչների մասնակցությամբ կայացած խորհրդակցությունում շարադրվեցին ՌԴ զինված ուժերի արդիականացման հայեցակարգի եւ նոր ռազմական դոկտրինայի հիմունքները:

Վլադիմիր Պուսինը ծանուցեց, որ բանակի թվակազմի կրճատումն ընդհանուր առմամբ ավարտվել է ու հասցվել 1 միլիոնի: «Բավական է», - միտքն այսպես եզրափակեց նախագահը. վերջին 10 եւ ավելի տարիներին ռուսական բանակը կրճատվել է ավելի քան 2 անգամ, եւ ներկայիս մակարդակը, ռազմաֆաղափական ղեկավարության կարծիքով, համադասասխանում է անհրաժեշտ դաշտային բանակի ծավալներին: Այսպիսով, կարելի է ենթադրել, որ Ռուսաստանի զինված ուժերը դուրս են եկել խորհրդային Միության փլուզումից հետո բանակն ու նավաստունը տեղային վիճակի հասցրած շարունակական բարեփոխումների շրջանից:

Սակայն խորհրդակցության հիմնական թեման միջուկային ուժերի մարտական դասակարգման վերաբերյալ էր: «Ռուսաստանն իր տրամադրության սակունի ցամաքային տեղակայման սրտեգիական հրթիռների զգալի դաշտային... խոսքն ամենաառաջին հրթիռների մասին է, որոնք մեզ մոտ տասնյակներով են մի քանի հարյուր մարտավայրերով (նկատի են ունեցվում ձՂ-100 եւ ՕձՁՁ շրտեգիական հրթիռները)... Ցանկացած հակահրթիռային դաշտային համակարգեր հաղթահարելու նրանց հնարավորությունները մրցակցությունից դուրս են», - հայտարարել է Պուսինը: Ինչպես լուրջ են փորձագետները, ՌԴ նախագահի այս հայտարարությունն «ուղղված էր ԱՄՆ այն ուժերին, որոնք հասան ՂՕՊ դաշտային դաշտից իրենց երկրի դուրս բերմանը եւ մշակում են հենց այդպիսի համակարգեր»:

Միաժամանակ, տեսաբանների եւ վերլուծաբանների շրջանում ամենամեծ ռեզոնանսն առաջացրեց Սերգեյ Իվանովի հայտարարությունն այն մասին, թե «ժամանակակից արտադրանքները ստանդարտների առանձնահատկությունները ռուսական զինված ուժերից դաշտային են լուծել բազմաբնույթ խնդիրներ աշխարհի տարբեր տարածաշրջաններում: Մենք չենք կարող բացառել նաեւ որեւէ միայնակ ուժի կիրառումը, եթե դա դաշտային Ռուսաստանի շահերը կամ նրա դաշտային

դարձականությունները»: Նախարարը չփորձեց դարձաբանել, թե դրա սակ ենթադրվում է, արդյոք, միջուկային որեվենսիվ հարված, սակայն հարկ չկա սարակուսելու, թե ռուս զինվորականները դիտարկում են նաեւ այդդիսի սցենարը:

Նկատենք, որ զինված ուժերի նոր դոկտրինայի երեւան գալը ռազմական շինարարության ոլորտում Կրեմլի ձեռնարկած հետեւողական փայլերի սրամաքանական օղակն է: Օրինակ, ավելի վաղ հրադարակվել էր նախագահի հրամանագիրը Նովոռոսիյսկում Սեւծովյան նավաստների նոր հենակայան ստեղծելու մասին: Հաստատվել էր նաեւ «Ազովյան-Սեւծովյան սարածափայտում դիվանագիտական եւ ռազմական խնդիրների լուծմանն ուղղված նախարարությունների ու գերատեսչությունների համագործակցման ծրագիրը»: Այդ ծրագիրը գաղտնի բնույթի է եւ կաղված է ոչ միայն Նովոռոսիյսկում, այլեւ Ազովի եւ Սեւ ծովերի ափամերձ գոտիների բնակավայրերում՝ Տագանրոգում, Տուափսեւում, Գելենջիկում եւ այլուր ռազմական ինֆրակառույցների կազմակերպման հետ: Ռուսական աշխարհափառականության կարեւոր բաղադրիչներից է նաեւ միջինասիական ուղղությունը, որի վկայությունն է Կիրգիզիայում ռազմաօդային հենակայանի ստեղծումը:

Շատ բան է արվում նաեւ ստրատեգիայի նոր տեսակների մշակման ոլորտում: Նախագահ Պուտինը շատերին զարմացրեց իր այն հայտարարությամբ, թե «գործնական իրականացման փուլում են զսնվում նաեւ ռուսական զենքի նոր տեսակների նոր սերնդի զենքի ստեղծման աշխատանքները, այդ թվում եւ այնդիսի, որը դասվել է սրատեգիական զենքերի կարգին»: Թե դա ինչ սրատեգիական զենք է առայժմ գաղտնի է, բայց փաս է, որ Ռուսաստանը ստեղծված իրադրությունում աշխուժացրել է ստրատեգիայի նոր տեսակների մշակման աստիճանը իր գործունեությունը: Այդ եւ վկայում սվյալներն այն մասին, որ ՌԴ-ն գիտահետազոտական եւ կոմսրուկտորա-փորձարարական մշակումների վրա սարեկան ծախսում է մոտ 11,6 մլրդ դոլար:

Վերջերս հաջողությամբ ավարտվեցին ռուսական С-400 ՀՕՊ նոր համակարգի փորձարկումները: Հեռահար ավիացիայի զորավարությունների ժամանակ արձակվեցին X-55 սրատեգիական թևավոր հրթիռներ: Բայց առավել ուժագրավ են մամուլի հաղորդագրություններն այն մասին, թե Ռուսաստանը ձեռնամուխ է եղել իր ռազմածովային նավաստրմի (ՌՃՆ) արդիականացմանը (հայտնի է, որ նավաստրմը սղառագինության ամենաթանկ տեսակն է):

Ենթադրվում է, որ մինչև 2004թ. վերջը կանցկացվի այսուրեք կոչված «հեռավորովկիանոսյան գոտու» նավերի ավիակիրների, հաժամավերի եւ այլ սիմոների շինարարության մրցույթ: Իսկ 2010թ., ՌՃՆ գլխավոր հրամանատար, ծովակալ Վլադիմիր Կուրյեյկովի խոսքերով, «փաստորեն, ստորջրյա ու վերջրյա նավաստրմի ողջ հասվածը, ինչպես նաեւ ծովային ավիացիան անցնելու են գլխամասային, իսկ հետո նաեւ սերիական նավերի եւ իմնաթիռների շինարարությանը»: Նա ընդգծեց, որ նավաստրմը լիարժեք լինի բազմաֆունկցիոնալ ու մոդուլային, այսինքն՝ զինատեսակները եւ հասուկ սարքավորումները լիարժեք կլինեն ցանկացած կառուցվող նախագծի համար: Զրոյի է լինեն նավերի, իմնաթիռների սարքեր տեսակներում գոյություն ունեցող բազմաթիվ դասերը:

Ծովակալի հայտարարությունը հանրակալ Հնդկաստանի ՌՃՆհետ համատեղ զորավարությունների անցկացման եւ 2 սրատեգիական ասոնային սուզանավերի փորձարկման նդատակով Խաղաղովկիանոսյան նավաստրմի դեղի Հնդկական օվկիանոս կատարած ռազմերթի հետ: Սերերդվիմսկում փորձարկման են դատատ «ըՏՐդը» իղի սրատեգիական նամակոյան նորագոյն հրթիռակիր ասոնային սուզանավեր, որոնք հետագայում փոխարինելու են հիմնական «ՋՈՒԲՎ» եւ «ԺդսՖՅՈ» իղի սրատեգիական ասոնային սուզանավերին: «ըՏՐդը» իղի սուզանավերի համար կատարվում են ախատանմներ «ըցսՈԶՈ» իղի նոր ծովային բալիսիկ հրթիռների ստեղծման ուղղությամբ:

Ռուսաստանի ռազմական դոկտրինայում տեղ է գտել այն արտահայտությունը, թե ԱՄՆ-ը եւ Ռուսաստանը «ռազմական գործընկերներ են»: Սակայն գաղտնիի չէ, որ սեփական զինված ուժերի ամրադնդմանն ուղղված Ռուսաստանի ֆայլերը չեն կրում միայն լուրջապահին բնույթ: Նոր դոկտրինան հակազդումն է այն հարատեւության ռազմական վիճակի, որ ընդգրկել է ողջ Հարավային Եվրասիան: «Սառը ռազմազանի» ավարտով ժամանակակից խառնաձայնից հետո առաջատար տեղերումների ռազմադրամականության ամրադնդումը սկսել իրավիճակում ուժերի հաշվեկշռման եւ դրանով միջազգային հարաբերություններում ռազմադրամական ռազմադրամական միակ միջոցն է: Ցավով, խաղաղության ապահովման այլ ավելի արդյունավետ ու ավելի ռազմական գաղտնի դեմոստրացիաներ դեռ ոչ ոք չի ստեղծել:

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

Սարգիս Հարությունյան

Ռուսաստանում իսլամական գործոնի դերակատարության հարցը մեզ համար կարելուովում է այնքանով, որքանով այդ գործոնը տեղ ունի Հայաստանի ռազմավարական դաշնակցի ֆաղափական համակարգում:

Իսլամի դերը աշխարհում արագորեն աճում է: Երկրագնդի վրա բնակվում են ավելի քան 1 մլրդ մահմեդականներ: Աշխարհի 120 երկրներում գոյություն ունեն մահմեդական խոշոր համայնքներ, 42-ում մահմեդականները կազմում են մեծամասնություն:

1989թ. մարդահամարի սվյալներով Ռուսաստանի տարածքում այն ժամանակ բնակվում էին մոտ 12 մլն մահմեդականներ, ներկայումս, ըստ որոշ սվյալների, 145 միլիոնանոց Ռուսաստանի Դաշնությունում նրանք կազմում են բնակչության 13 տոկոսը: Կոմդակս ձեռով մահմեդականները բնակվում են Պոլդոլթիեում, Հարավային Ուրալում եւ Հյուսիսային Կովկասում: Ըստ տարբեր գնահատականների, միայն «մեծ» Մոսկվայում նրանց թիվը անցնում է 1 մլն-ի սահմանագիծը:

Խորհրդային Միության փլուզումը եւ «երկաթե վարագույրի» վերացումը ճանադարի հարթեց ոչ միայն Արեւմուտքից, այլեւ Արեւելքից եկող գաղափարների համար: Իսլամական արմատականությունը մուտք գործեց Կովկաս եւ խորհրդային Միջին Ասիա, որտեղ արդեն իսկ գոյություն ունեին վերջինիս տարածման համար նդասավոր դայմաններ՝ 70 տարվա ճնշմանիջոցների հետեամբ: Դեռեւս ԽՍՀՄ օրոք խորհրդային հասուկ ծառայությունները օրջանառության մեջ դրեցին «վահաբիսներ» տեմինը՝ նկատի ունենալով Միջին Ասիայում, իսկ հետո նաեւ Կովկասում իրենց գործունեությունը սկսած մահմեդական ծայրահեղ խմբավորումները: 1990-ական թթ. սկզբին Չեչնիայում սկսեց գործել «Մուսուլման եղբայրներ» անունը կրող կազմակերպությունը:

Իսլամը ռուսական ֆաղափական դաժժ մտած խորհրդային ֆաղափական համակարգի փաստացի վերացումից անմիջապես հետո: Ռուսաստանում իսլամական գործոնի ֆաղափականացմանը նմաստեցին մի քանի ազդակներ: Նախ իսլամական արմատականության կենտրոններից ստացած գաղափարախոսական եւ նյութական աջակցության շնորհիվ ռուսաստանյան իսլամի ռազմավարական ուղղությունը դարձավ արմատականությունը: Երկրորդ՝ իսլամը Ռուսաստանում ստացավ ազատություն: Տեղի ունեցավ համակարգային ազատականացում, ինչը գաղափարախոսական դաժժի համար (եւ հասկալիս՝ Ռուսաստանի դարազայում, որն ունի լուրջ խնդիրներ սեփական գոյության աշխարհայացքային հիմնավորման տեսանկյունից) նշանակում էր սարաբնույթ տեսությունների երեւան գալ: Մահմեդական բնակչության համար որդես իմֆնակազմակերման փիլիսոփայական համակարգ սկսեց աշխատել իսլամը: Աշխարհայացքային նշանակության աճը անդամայն իր ազդեցությունը դեռ է ունենար սկսել միավորի ֆաղափական նախագծման համար, ինչն էլ տեղի ունեցավ Ռուսաստանի մահմեդականների շրջանում: Երրորդ՝ ռուսական «կենտրոնի» ֆաղափական ուժերը համառուսաստանյան դայարում դեռ է օգտագործելն ցանկացած գործոն, այդ թվում՝ իսլամական, որն էլ նմաստեց ռուսաստանցի մահմեդականների ֆաղափական ակտիվության աճին:

Որդես այդ աճի ուղղակի ցուցանիշ կարելի է բերել Ռուսաստանում գրանցված մահմեդական համայնքների թիվը՝ 868 (1991թ.) 2494 (1996թ.) եւ 2907 (1999թ.): Իսլամի ֆաղափականացումը բնութագրվեց իսլամական ֆաղափական կուսակցությունների եւ շարժումների ստեղծումով, որտեղ լուրջ դիրքեր զբաղեցրին մահմեդական հոգեւորականության առավել ակտիվ ներկայացուցիչները: Այդ ուժերի կողմից իսլամը սկսեց օգտագործվել նաեւ արտաքին հարաբերություններում՝ դուրս գալով «կենտրոնի» սահմանած շրջանակներից եւ վերահսկողությունից՝ Չեչնիա, Դաղստան, Թաթարստան եւ այլն:

Ռուսաստանյան ֆաղափական դաժժում ներկայումս գործում են մի ԵարՖ ֆաղափական կուսակցություններ եւ Եարժումներ, որոնք ընդգծում են իրենց իսլամական բնույթը: Նրանցից են դեռեւս ԽՍՀՄ օրոք ստեղծված «Վերածննդի իսլամական կուսակցությունը», 1990-ական թթ. կեսերից բավականին լայն գործունեություն ծավալած «Նուռ» հասարակական Եարժումը, Ռուսաստանի մահմեդականների միությունը, Իսլամական հանձնաժողովը, 1999թ. հիմնադրված «Ռեֆահ», «Մեջլիս» Եարժումները եւ այլն: Անհրաժեշտ է նԵել, որ գոյություն ունեն մաեւ բազմաթիվ սարածաԵջանային եւ հանրաժեսական ֆաղափական իսլամական միավորներ:

Մահմեդականների ֆաղափական ակտիվացման վերջին աժը գրանցվեց 1998–2000թթ. ընթացում: Մահմեդական ֆաղափական գործիչները հիմնադրեցին «համառուսաստանյան հասարակական-ֆաղափական «Ռեֆահ» Եարժումը, որը 2000թ. վերակազմավորվեց կուսակցության: «Ռեֆահը» գլխավորեց բավականին երիտասարդ ֆաղափական գործիչ Աբդուլ-Վահեդ Նիյազովը: Պուսիւնյան «Յեդիւսվոյի» հեռ դաժիմ կազմելով 1999թ. խորհրդարանական ընտրություններում «Ռեֆահը» կարողացավ դումա անցկացնել 5 ղաժգամավոր: Ընդհանուր առմամբ, ռուսական խորհրդարան անցան 12 մահմեդականներ, որն էլ առիթ հանդիսացավ դումայում մահմեդական խմբակցություն ստեղծելու Նիյազովի առաջարկության համար, որը հաջողություն չունեցավ:

2001թ. նույն «Ռեֆահի» հիմֆի վրա ստեղծվեց Ռուսաստանի Եվրասիական կուսակցությունը: Եվրասիականության գաղափարը օգժագործվում է ռուսական ֆաղափական վերմախավի կողմից որղես աԵխարհայացֆային հիմնավորում սեֆական գերիԵխանությունը հեժխորհրդային սարածֆներում վերահաստեւելու համար: Այն որոԵակիրեն ուղղված է միաբեւեռ աԵխարհակարգի ամերիկյան հայեցակարգի դեմ, եւ հակաարեւմտականությունը դարձավ ռուսական նեոկայսերական ուժերի եւ ռուսաստանյան մահմեդականների Եաեերի համընկնման օբյեկտ: 2001թ.

սեղսեմբերի 11-ի դեղմերից հետո Մոսկվայի ֆաղափականությունը ինստեգրվելու արեւմտյան համակարգերին, վերոհիշյալ համընկնունը մղեց հետին ղլան:

Մոսկվան սղառնալի է համարում մահմեդականների ակսիվության աճը, եւ այդ առումով ռուսաստանյան մշակութային դաշից ցանկացած շեղում դիտարկվում է որդես ռազմավարական մարտահրավեր (օրինակ՝ լաշինասառ այբուբենի ստեղծումը Թաթարսանում): Կրեմլի ֆաղափականությունը հետելյալն է՝ ստեղծել «սեփական» մահմեդական ուժեր, ինչդես մաեւ արգելակել համառուսաստանյան իսլամական ֆաղափական ուժերի երեւան գալը, որոմ կընկնեն սրանսագգային մահմեդական կառույցների ենթակայության սակ՝ դուրս մնալով Մոսկվայի վերահսկողությունից:

1990-ական թթ. վերջին Կրեմլը ուժեղացրեց իր ղայֆարը «հարազատ» մահմեդական ծայրահեղականության դեմ. բանսերում հայսնվեցին իսլամական մի ֆամի սասնյակ «առափյալներ»: Զինյալներ ղասրաստելու եւ ֆունդամենսալիսական ֆարոզչություն ծավալելու համար Նաբերեժնիե Զելնի ֆաղափում (Թաթարսան) փակվեց «Յալդուզ» («Ասղ») մզկիթը, որը ամենախոռոներից մեկն էր Ռուսաստանում, իսկ 2000թ. Օմսկ ֆաղափում Սիբիրի մահմեդականների դուրուբայի ժամանակ Ռուսաստանի Անվսանգության դաշնային ծառայության աշխատակիցների կողմից ձերբակալվեց Կուրգան ֆաղափի մայր մզկիթի իմամը՝ «Ռեֆահ» շարժման գործաղիր կոմիսերի անղամ:

Պեսֆ է նշել, որ մահմեդական ակսիվության աճը Ռուսաստանում ուղղակի սղառնալի է մեր ազգային շահերին: «Իսլամական վերածննդի» ղայմաններում Ռուսաստանի մահմեդականները իրենց համարում են համաշխարհային ումմայի մաս, որի համար աշխարհայացֆային իմֆնահաստումը անցնում է իսլամի եւ ոչ իսլամի աշխարհների բաժանման միջոցով: Վերջինիս մեջ մսնում են մաեւ ֆրիսոնյա հայերը:

ԻՍԼԱՄԻ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԱԿԵՑՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴՐԻ ՇՈՒՋ

Դավիթ Հովհաննիսյան

Վիճաբանությունները, թե արդյո՞ք իսլամը եւ ժողովրդավարական արժեքները համատեղելի են եւ հնարավոր է, որ իսլամական որեւէ ղեկավարություն, որը ձգտում է ղախողանել Ղուրանից եւ Մարգարեի սուննայից բխող եւ արժեքների հսակ համակարգի վրա հիմնվող մուսուլմանական օրենքը շարիաթը, միաժամանակ որդեգրի արդի ժողովրդավարական համակարգը, շարունակվում են առայսօր:

Անցած հոկտեմբերին սեղի ունեցած իսլամական կոնֆերանսի կազմակերպության գագաթաժողովի ընթացքում մուսուլմանական ղեկավարությունների ղեկավարների ելույթները ղայթող ռումբի ազդեցություն գործեցին համախառնային հասարակայնության լայն շրջանակներում, հասկալալես այն երկրներում, որոնք, հեռու գտնվելով իսլամական աշխարհի ղեկավարություններից եւ ղակերացում չունենալով նրանց հուզող հիմնահարցերի մասին, կարծում էին, որ արեւմտյան ժողովրդավարական սկզբունքների մերժումը, հակաամերիկյան եւ, ավելի լայն առումով հակաարեւմտյան գործողությունները ընդամենը մի ֆանի փոքրաթիվ ծայրահեղական ահաբեկչական խմբերի եւ կազմակերպությունների նախաձեռնությունն են: Գագաթաժողովի նախագահող, Մալայզիայի վարչալալես Մահաթիր Մուհամադի ծրագրային ելույթը ցույց սվեց բոլորին, որ հարցը շակ ավելի խորն է, եւ խոսքը վերաբերում է ոչ թե մի ֆանի հարյուր ահաբեկիչների, այլ երկրագնդի բնակչության մի սվար հասվածի:

Մահաթիր Մուհամադը իր ելույթում այսլալես գնահատեց իրավիճակը. «Այսօր մուսուլմանների, մեր բոլորի նկատմամբ անվստահություն եւ արհամարհամբ են արսահայտում: Մեր կրոնը ղախարակում են: Մեր

սրբավայրերը տղծված են: Մեր երկրները օկոտացված են: Մեր ժողովուրդը սովածահ է արվում եւ ոչնչացվում: Մեր մեքսություններից եւ ոչ մեկը իրականում անկախ չէ: Մենք բոլորս էլ լծի տակ ենք գտնվում եւ ստիպված ենք համաձայնվել նրա հետ, թե ինչդես մենք մեք է գործենք, ինչդես կառավարենք մեր երկրները եւ նույնիսկ ինչդես մտածենք»:

Նման իրավիճակը, ըստ Մալայզիայի վարչադեքի, չի համադասախանում ուժերի իրական դասավորությանը, քանի որ «...մենք այսօր մեկ միլիարդ երեք հարյուր միլիոն ենք: Մեր ձեռքում են գտնվում աճխարհի նավթի խոտորագույն դաճարները: Մեզ է դասկանում հսկայական հարստություն: Մենք արդեն աճխարհի կողմից մերժված այն թեվառները չենք, որ Մարգարեի օրոք իսլամ ընդունեցինք: Մենք վերահսկում ենք աճխարհի 180 դեքություններից 50-ը»:

Իսկ ո՞րն է մուսուլմանական աճխարհի նման վիճակում հայտնվելու դաճառը: Իր ծրագրային ելույթում զեկուցողը այսդես է բացատրում դա. «Այն ժամանակներում, երբ եվրոդաքիները դեք հետամնաց էին, ուսյալ մուսուլմանները արդեն սեղծել էին իրենց մեծ քաղաքալրությունը, որը հարզված էր, հզոր եւ կարող էր մրցել աճխարհի հետ ու դաճառդանել մուսուլմանական ժողովրդին արտաքին ազրեսիայից: Սակայն եկան իսլամի նոր մեկնաքաններ, որոնք համարեցին, որ գիտությունը դա միայն իսլամական ասսեվաճաքանությունն է... Ինդուսքիալ հեղափոխությունը մուսուլմանները բաց թողեցին ամբողջովին, եւ անկումը շարունակեց: Ֆրանսիաքիների եւ քրիտանաքիների ջանքերով կործանվեց վերջին համաճխարհային մուսուլմանական տեքությունը Օսմանյան կայսրությունը, եւ նրան փոխարինելու եկան եվրոդական գաղութները, որոնք անկախացան միայն Երկրորդ համաճխարհային դաճերագմից հետո: Բացի նոր դեքական կազմավորումներից, մենք փոխ առանք Արեւմուտքից նաեւ նրա ժողովրդավարական համակարգը: Այն նույնդես քաճանեց մեզ տարեր քաղաքական կուսակցությունների եւ խմբերի, որոնցից մի քանիսը սկսեցին սեփականացնել

իսլամը մերժելով այն մյուսների համար...»:

Այսպիսով, Մալայզիայի վարչապետը իսլամական աշխարհի ճահճացման եւ հետամնացության երկու հիմնական դասճառ է առանձնացնում. զիտության անստույժը եւ արեւմտյան ազդեցությունը: Հարկ է նշել, որ նման կարծիքը բաժանում են գազաթափողվին ելույթ ունեցած ղեկավարունների ղեկավարներից շատերը: Եվ կարելի է վստահորեն ասել, որ Մալայզիայի վարչապետի ելույթն արտահայտել է մուսուլմանների ճնշող մեծամասնության կարծիք:

Թվում է, որ հասկալիքն այս կարեւոր գազաթափողվից հետո ԱՄՆ ղեկավարությունը ֆայլեր ձեռնարկեց իր հարաբերությունները մուսուլմանական ժողովուրդների հետ շեղելու համար: Զայլերից մի ֆանիսը PR-ային բնույթ էին կրում. Սոփիակ սանը եւ Պետական դեպարտամենտում ռամադանի ընթացքում սրված իֆսարներ (իսլամի դրույթների համաձայն օրվա դասին հետեւող ճակերույթ), իսլամ դավանող ամերիկյան ֆաղաֆագիների կազմակերպությունների ղեկավարների հետ հանդիպումներ եւ այլն: Սակայն նոյեմբերի 6-ին, Ժողովրդավարության ազգային հիմնադրամի 20-ամյակին նախագահ Բուշի ելույթը ունի ոչ այնքան ֆարոզական, որքան ծրագրային բնույթ, որի մեջ շարադրված են նրա վարչակազմի տեսակետները այս հիմնահարցի վերաբերյալ: Թվում է, թե այս ճառը ուղղակի դասախոսն է իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գազաթափողվում արտահայտած դիրքորոշումներին:

Իր ելույթի սկզբում Բուշը հիշեց նախագահ Ռեյգանի 1982թ. հայտնի վեցսնիստերյան ճառը, երբ նա հայտարարեց, որ մարդկության դասնության բեկումնային դասն է հասել եւ որ խորհրդային կոմունիզմը դասնություն է կրում այն դասճառով, որ չի հարգում իր սեփական ժողովրդին նրա ստեղծագործական ունակությունները, տաղանդը եւ իրավունքները: Ռեյգանն ասաց այդ ելույթում, որ ազատությունը այնպիսի խթան է ստացել, որ այն անհնար է այլեւս կանգնեցնել եւ այն հաղթականորեն ֆայլելու է

ամբողջ աշխարհով:

«Մեծագույն շարժումը դեղի ժողովրդավարություն, որի մասին ասել էր նախագահ Ռեյգանը, - շարունակում է Բուլը, - արդեն թափ է հավաքել: 70-ականների սկզբին աշխարհում կար մոտ 40 ժողովրդավարական ղեկավարություն... XX դարի վերջին դրանց թիվը հասել էր արդեն 120-ի... Մեկ սերնդի կյանքից մի փոքր ավելի ժամանակահատվածում մենք դարձանք վկան ժողովրդավարության 2500 տարիների ղեկավարության ընթացքում ազատության ամենաարագ հաղթածներին: Աղագայի ղեկավարները դեռ կբացատրեն ինչու այդպես ղեկավարեց: Սակայն մենք արդեն իսկ գիտենք որո՞ւմ ղեկավարեց, որո՞ւմ նրանք մեծելու են: Պատահական չէ, որ շատ ժողովրդավարությունների ստեղծումը համընկավ աշխարհի ամենաազդեցիկ երկրում ժողովրդավարության գոյության հետ»: Նախագահ Բուլը ընդգծում է այն դերը, որը Միացյալ Նահանգները խաղաց աշխարհի տարբեր տարածաշրջաններում զսկզբից երկրներում ժողովրդավարական արժեքների արմատականացման գործում եւ այն զրկանքները, որ կրել են աներկացիները աշխարհում ազատություն տարածելու նպատակով: «Միայն մեր երկրի եւ նրա դաշնակիցների հետեւողականության եւ համառության շնորհիվ Գերմանիան եւ ճապոնիան վերածվեցին ժողովրդավարական ղեկավարությունների եւ դադարեցին մնացած աշխարհի համար վտանգ ներկայացնել: Խորհրդային Միության հետ գլոբալ միջուկային հակամարտությունը խաղաղ էլի ունեցավ: Եվրոպայի երկրները ընթանում են միավորվելու ճանապարհով, այլ ոչ թե առձակասման եւ ցեղասպանության»:

Նախագահին իր ելույթում վստահեցրեց, որ Միջին Արևելքում ժողովրդավարության հաստատումը մոտակա տասնամյակների ընթացքում մնալու է Միացյալ Նահանգների արտաքին քաղաքականության առաջնահերթ խնդիրներից մեկը, եւ այս տարածաշրջանի սրտում ազատ Իրաֆի ստեղծումը այս իմաստով բեկումնային կդառնա: Նա սուս է համարում բոլոր այն կարծիքները, որոնք մղում են,

թե իսլամը եւ ժողովրդավարությունը անհամատեղելի են եւ վկայակոչում է այն լուծարումների օրինակը, որոնք լուրջ հաջողությունների են հասել ժողովրդականացման ճանապարհին՝ որոշ օրինակ բերելով Թուրքիան, Ինդոնեզիան, Սենեգալը, Ալբանիան, Նիգերը եւ Սիերա Լեոնեն: *«Առօրինակ մուսուլմանների կեսից ավելին ատրում է ազատության եւ ժողովրդավարական սահմանադրական կարգերի յայնաններում: Նրանք հաջողությամբ կառուցում են ժողովրդավարական հասարակություններ, բայց ոչ թե հակառակ իրենց հավաստի, այլ նրա շնորհիվ: Այն կրոնը, որը մարդուց թափանցում է անձնական բարոյական դասասխանացվություն եւ խրախուսում է նրա անձնական կաղը Բարձրալի հետ, ամբողջովին համատեղելի է ինքնակառավարման սկզբունքի հիմքում ընկած իրավունքների եւ դասականությունների հետ»:*

Այն իրողությունը, որ մուսուլմանական երկրների մեծ մասը զսնվում է ծայրահեղ հետամնացության եւ աղիքության յայնաններում, նախագահ Բուլը բացատրում է ոչ թե մշակույթի կամ կրոնի առանձնահատկություններով, այլ «ֆաղափական եւ ճշմարտական հայեցակարգերի ոչ էֆեկտիվ լինելով», ինչպես նաեւ «ազատության դեֆիցիտով»:

Միացյալ Նահանգների նախագահը իր այս ելույթում եւս մեկ կարեւոր միտք է ընդգծում: Պատասխանելով այն բազմաթիվ ֆաղափական գործիչներին եւ վերլուծաբաններին, որոնք ֆունդաթում են ամերիկյան ֆաղափականությունը սեփական արժեքների համակարգը այլ մշակութային համակարգերին դասադրելու համար, նա հայտարարեց, որ «մոդեռնիզացումը նույնը չէ, ինչ որ արեւմտականացումը: Միջին Արեւելի ներկայացուցչական մարմինները կարահայտեն իրենց սեփական մշակույթը: Նրանք չեն լինի, եւ դասավոր էլ չեն, մեր նման լինել: Ժողովրդավարական երկրները կարող են լինել սահմանադրական միապետություններ, դաշնակցային հանրապետություններ կամ խորհրդարանական համակարգեր»:

Սակայն, ըստ նրա, կան որոշակի սկզբունքներ, որոնք ընդհանուր են բոլոր հաջողված հասարակությունների համար: Այդ հասարակությունները սահմանափակում են ղեկավարության եւ զինվորականների իշխանությունը, որոնք կառավարությունները արտահայտեն ոչ թե վերնախավի, այլ ժողովրդի կամքը: Դրանք դաժանում են ազատությունը օրենքի հետեւողական եւ անկողմնակալ կիրառմամբ եւ թույլ չեն տալիս, որ այն օգտագործվի միայն ֆաղափական ընդդիմախոսներին դաժանելու համար: Հաջողված հասարակությունները թայմաններ են ստեղծում առողջ ֆաղափացիական ինստիտուտների ձեւավորման համար ֆաղափական կուսակցությունների, անկախ լրատվության, արհմիությունների եւ այլն: Նրանք մասնավորեցնում են ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ եւ ադապտացնում են սեփականության իրավունքը, դաժանում են կառավարությունը եւ կոռուպցիան, զարգացնում են կրթության եւ առողջադատության համակարգերը: Այդ բոլոր սկզբունքները Միացյալ Նահանգները եւ նրա դաժանակիցները, ինչպես ասաց նախագահ Բուշը, ներկայումս փորձում են արմատականացնել Աֆղանստանում եւ Իրաքում: «Իրաքյան դեմոկրատիան,- հայտարարեց նա,- կհասնի հաջողության, եւ այդ հաջողությունը Դամասկոսից Թեհրան կտարածի լուրն այն մասին, որ ազատությունը կարող է լինել յուրաքանչյուր երկրի ադապտացնող»:

Նախագահ Բուշի այս ելույթի դաժանը հասկանալի է. նա խնդիր ունի, եւ այդ խնդիրն այն է, որ նա ստիպված է բացատրել եւ ղրոդազանդել իր վարչակազմի վարած ֆաղափականությունը ոչ միայն դրսի համար, այլեւ Միացյալ Նահանգների ներսում, քանի որ ամերիկյան հասարակության մեջ շատերին անհասկանալի են Վաշինգտոնի ծրագրերը Միջին Արեւելքում եւ նրա վարչապետի իսլամական աշխարհի հետ հարաբերություններում, ինչն արդեն իսկ հանգեցրել է հակաամերիկյան ՏՄԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ կրակ առնելու:

Միաժամանակ նախագահ Բուշը այս ելույթով դիմում

է իսլամական աշխարհի ժողովուրդներին ձգելով համոզել նրանց, որ ամերիկյան ֆաղափականությունը ուղղված չէ իրենց դեմ, այլ միայն այն վարչակարգերի, որոնք չեն համադասասխանում ժողովրդավարական սանդղարներին: Ի դեպ, ԱՄՆ նախագահը փորձում է խուսափել այդ արտահայտությունից օգտագործելով «հաջողած հասարակությունների համար ընդհանուր սկզբունքներ» ձեակերտումը:

Ելույթում կա եւս մեկ կարելուր ակնարկ. մոդեռնիզացումը չի նշանակում արեւմտականացում, եւ միադեռությունները կարող են դառնալ սակայն դրա համար նրանք դեմ է դառնան սահմանադրական: Արդյո՞ք այս ակնարկը դեմ է անհանգստացնի Սաուդյան Արաբիայի, Բահրեյնի եւ Ծոցի մյուս երկրների միադեռներին, թեւ Բուլեն իր ճառում նշում է այն ձեռքբերումները, որոնց այս երկրները հասել են ժողովրդավարացման ճանադարին:

Ելույթը դարունակում է նաեւ անթափույց սդառնալիք Իրանի եւ Սիրիայի հասցեին: Այս երկու երկրները ընտրվել են որդես հակաժողովրդավարության եւ «չհաջողած հասարակությունների» օրինակներ, ինչը, ամենայն հավանականությամբ, կամրադնդի մուսուլմանական դեռությունների առաջնորդների այն կարծիքը, որ *«իրեաները ուրիշի ձեռքերով կառավարում են աշխարհը եւ սիդում են ուրիշներին դառերազմել եւ մեռնել նրանց համար»* (մեջբերումը վարչադեռ Մուհամադի ելույթից է): Սիրիան եւ Իրանը իսլամական աշխարհում ընկալվում են որդես Իսրայելի դեմ սարվող դառերազմի առաջամարսիկներ, ուսի նման սդառնալիքները Միացյալ Նահանգների կողմից կարող են հակառակ ազդեցությունը ունենալ:

Հարկ է նշել, որ վարչադեռ Մուհամադի ելույթը լուրջ ֆննդադասության է արժանացել իսլամական արմասական կազմակերպությունների կողմից իսլամի թեռնամիների հեռ զինադադար կնքելու եւ բանակցություններ վարելու առաջարկությունների համար: Նրանց կարծիքով, բանակցություններն անհնար են, ֆանի որ Իրեաների կողմից

ղեկավարվող արեւմտյան ղեկավարությունները եւ հասկալի Միացյալ Նահանգները մի նոյն պահին եւս հետադարձում ոչնչացնել մուսուլմանական ֆաղափարությունը: Բացի այդ, բանակցություններ վարել անհավաստի հետ նշանակում է դավաճանել կրոնի սկզբունքներին, ինչն անընդունելի է:

Անընդունելի է նաեւ կառուցել ղեկավարությունը, հասարակությունը իսլամի օրենքներին հակառակ, իսկ նախագահ Բուշի ելույթում հնչած սկզբունքները չեն համադասասխանում ունեւորի կառուցման եւ գործունեության հիմնում ընկած սրբազան օրենքին: Եվ ընդհանրապէս, *«Մրամ (հրեաները - Դ.Դ.) հորինել եւ հաջողությամբ ներդրել են սոցիալիզմը, համայնավարությունը, մարդու իրավունքները եւ ժողովրդավարությունը, որոնք ազատ են հետադարձումներից, որոնք ընթացքում բոլորի հետ հավասար իրավունքները: Դրանց օգնությամբ են մրամ հսկողություն հաստատել աշխարհի ամենահզոր երկրների վրա»* (մեջբերումը վարչապետ Սուհանադի ելույթից է): Ուստի ժողովրդավարությունը նույնպէս վստահալի եւ վնասակար է իսլամական աշխարհի ժողովուրդների համար, որքան սոցիալիզմը, կոմունիզմը եւ մարդու իրավունքները:

Հավասարապէս մուսուլմանների կարծիքով, այն ունեւոր, որը ստեղծվել էր Մեդինայում VII դարում Ալլահի կամի եւ խոսքի համաձայն եւ Ալլահի Մարգարի ղեկավարությամբ, ներկայացնում է ամենաարդար եւ կատարյալ կառույց, որը ղեկ է վերականգնել իր մարդկային մեջ: Այլ սկզբունքներ ղեկավարում կամ հասարակություն կառուցելու համար, ղեկ չեն եւ նույնիսկ վստահալի են, քանի որ դրանք հակասում են Ալլահի կամին: Այս դասկարգումները համընդհանուր են եւ չեն դասկարգում ծայրահեղականներին կամ արմատականներին:

Միացյալ Նահանգների նախագահ Ջորջ Բուշի եւ Մալայզիայի վարչապետ Մահաթիր Սուհանադի ելույթների համեմատությունը եւս մեկ անգամ վկայում է, որ մեր դարաշրջանի գլխավոր հակամարտության հիմնական

ուժերը շատ հեռու են իրար հասկանալուց, քանի որ նույն բառերով նրանք բոլորովին տարբեր իրողությունների մասին են խոսում, իսկ սկզբունքները, որոնց բոլորն էլ կարող են համաձայն լինել, իրականում բացարձակապես տարբեր իմաստ են ստանում: Հարցն այն է, որ կողմերը հիմնվում են բոլորովին տարբեր արժեքային համակարգերի վրա: Եվ անջրմեջը նրանց միջեւ հնարավոր կլինի վերացնել միայն այն դեղին, երբ նրանք ձգտեն իրար հասկանալ, ինչը հնարավոր է միայն նույնամանակ գեոստրատեգիական կամ աշխարհաբանական ծրագրերի առկայության դեղին:

ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԻ ԱՊԱՍՈՆՏԱԺՈՒՄԸ

Այս *սարվա սեղսեմբերին հունական Յոռոդոս կղզում կայացավ «Քաղաքակրթությունների երկխոսություն»* թեմայով միջազգային ֆորում, որին մասնակցում էին գիտնականներ եւ հասարակական գործիչներ ավելի քան 30 երկրներից: Ամերիկացիների եւ բրիտանացիների կողմից արհամարհված այս ֆորումը վերածվեց համաշխարհային կարգի վրա գլոբալիզացիոն տրոցեսների եւ ԱՄՆ միակողմանի գործողությունների կործանիչ ազդեցության մասին մենախոսության: Ֆորումին մասնակցում էր նաեւ Ռուսաստանի ղեկավար հումանիտար համալսարանի տրոֆեսոր **Անդրեյ Ֆուրսովը**, որի *սված հարցազրույցը «ԱՍՏՄԻՅ»* հանդեսին *ստորեւ ներկայացնում ենք կրճատումներով:*

Հարց. Արեւմուտքում հանկարծ սկսեցին խոսել «դասնության ավարտի», «ֆաղափարությունների բախման» մասին: Ի՞նչ չափով են այդ գաղափարները կաղված իրականության հետ:

Պատ. Ես գտնում եմ, որ «ֆաղափարությունների բախման» մասին դրույթը կեղծ է: Քաղաքակրթությունները չեն կարող բախվել: Ֆրենսիս Ֆուկույամայի «Պատմության ավարտը» եւ Սամուել Հանսինգսոնի «Քաղաքակրթությունների բախում» գրքերը սովորական ինտելեկտուալ վիրուսներ են, որոնք շեղում են ուժադրությունը լուրջ եւ իրական խնդիրներից: Հանսինգսոնն, անուշտ, շատ հետաքրքիր անձնավորություն է: Նա հայտնի է դեռելս վիետնամական դաշտերում ուղեւորության գիտնական: Այն, որ հասկալիքային աշխարհի մասնագետ-գործադրողն է գրել այս գիրքը, նշանակում է դա է ժամանակի ժառանգը: Բայց Հանսինգսոնը ոչ մի նոր բան չի հնարել: Նա վերցրել է Արեւմուտքի եւ իսլամի ֆաղափարությունների բախման մասին Հոմերոսի թեզիսը եւ այն ծավալել այլ ուղղությամբ:

Հանսինգսոնի սխեման որոշ իմաստով դարաօրջանի իրական առճակասումները թափցնելու կամ դրանք դարձադարձ ալլ ֆողի սակ ներկայացնելու փորձ է: Իրականում բախումներն ալլ բնույթի են եւ վերաբերվում են գլոբալ աշխարհին: Ես կարծում եմ, որ ճշմարտությանն ալլելի մոտ են ուրիշ հետազոտողներ:

Օրինակ, ճադոնացի մենեջեր Քենիթի Օմայեն, որին կոչում են Միսսր Ռազմավարություն, գրել է «Աշխարհն առանց սահմանների» եւ «Ազգային դեռության անկումը» գրքերը: Նա դնում է, որ «սարաժաօրջանային սնեստությունը» Բրոդելի ու Վալերսթայնի «համաշխարհային սնեստության» հակադրությունն է: Տարաժաօրջանային սնեստությունում դեռ է լինի 5 մլն-ից ոչ դակաս բնակչություն, ալլադես նրա արդյունավեստությունը հնարավոր չի լինի ադահովել, բայց ոչ 30 մլն-ից ալլելի, որովհեսեւ օաս կլինեն չֆալորները: Գլոբալացումն իրենից ներկայացնում է 200-300 գերգարգացած հանգույցներ, որեղ կենսոնացվում են ժամանակակից սեղեկասվական սեխնոլոգիաները, կադիսալը: Այս հանգույցները նյութադես եւ գործնականորեն փոխկադակցված են: Մնացած բոլորն անեսաված ու հանված են:

Հարց. Իսկ դուք ինչդե՞ս եք սահմանում գլոբալացումը:

Պաս. Գլոբալացումը աշխարհի բնակչության 80%-ին սնեստական գործառույթներից հեռացնելու գործընթաց է: Գլոբալ աշխարհը հողագործի բնակչության 20%-ի կադի համակարգ է: Այս երեւույթը բացատրելու համար լեհ սոցիոլոգ Զիգմունդ Բաումանը հորինել է *գլոբալներ* եւ *լոկալներ* եգրերը: Գլոբալներն ադում են գլոբալ «վերերկրյա» աշխարհում սեղաօարժվելով, օրինակ, Hilton հյուրանոցային ցանցով որդես գործարարներ, ֆադաֆական գործիչներ, վասագույն դեդում որդես գրոսաօրջիկներ: *Լոկալները* լում են իրենց բնակավայրերը կան որդես գադթականներ, կան որդես սարագիրներ օրինական կան անօրինական, բայց ցանկացած դեդում էլ մի «լոկուս»-ից ընկնում են մեկ ուրիշը: Լոկալ մարդն ադոդիսին մնում է ընդմիջ:

Նոր դարաօրջանի եւս մեկ արդյունք «գործ գոտիները»: Այս եզրը եկել է ռադիոէլեկտրոնիկայից, ինչը նշանակում է սարածության մաս, որը դուրս է ռադիոլուկասորների հսկողությունից: «Գործ գոտիներում» ղեկավարները համարյա ամբողջովին կորցրել է հսկողությունը, իշխանությունն այնքան սեփականացված է կա՛ն կլանների, կա՛ն էլ հանցագործ խմբավորումների առավել հաճախ նարկոկարսելների, անջատողական եւ դարձնողական շարժումների կողմից: «Գործ գոտիներ» կարող են լինել նաեւ ֆաղափ առանձին օրջաններ (օրինակ Հարավային Բրոնֆր Եյու Յոբում): Այս բոլորը գլոբալացվող աշխարհը դարձնում են առավել անհամաչափ: Դա այն միասար է ազատական աշխարհը չէ, որ նկարագրում են Ժակ Աթալը «Նա կգա» եւ Ֆրենսիս Ֆուկույաման «Պատմության ավարտը» գրեում:

Դա հեռ մեկտեղ, ինչպես դնում է Պատրիկ Բյուրենենը, իրավիճակը բարդանում է նաեւ հենց արեւմտյան ֆաղափակության ներսում՝ Արեւմուտքի եւ Պոստարեւմուտքի միջեւ դա՛յնարով: Խոսքն այն մասին է, որ արեւմտյան աշխարհում արդեն ձեւավորվում են անկլավներ (ԱՄՆ-ում դա մեխիկական անկլավն է, Կենտրոնական Եվրոպայում թուրքականը, Ֆրանսիայում արաբականը եւ աֆրիկյանը): Այդ մասին գրեց նաեւ Թոմսոն, բայց նրա վրա ծիծաղեցին 60-ականների ազատականներն ու մարքսիստները: Նա խոսում էր այսպես կոչված համակարգը խախտող ներքին ղրղւեարհասի մասին: Այդ ներքին ղրղւեարհասն այժմ առկա է ողջ արեւմտյան աշխարհի կորիզում: Դրանք եկվորներ են Ասիայից, Աֆրիկայից ու Լատինական Ամերիկայից: Այդ ղրղւեարհասը չունի այն իրավունքները, ինչ սոցիալականորթ բնակչությունը, սակայն նրա մոտ գոյություն ունի կազմակերպության սեփական ձեւը կրոնի, օրինակ իսլամի տեւով: Հիսուն տարի հետո հարցն ավելի սուր դրված կլինի: Մի կողմում կլինի ծերացած սոցիալականորթ բնակչությունը, իսկ մյուս կողմում երիտասարդ էֆեմեխիկական, էֆաֆրիկյան եւ այլ տրղի բնակչություն, որը մնալու է աղֆատ: Սա դայթուցիկ է: Այդ

իմաստով Եվրոպան անցել է իր շրջան կեսը. այստեղ ոչինչ անել չես կարող: Սոփիսակ ընտրախավը երկու դար կառավարել է աշխարհը, եւ նրա ժամանակն անցնում է:

Հարց. Խոսելով արեւմտյան միջին խավի մասին հաճախ են հիշատակում 70-ական թվականները: Ինչո՞ւ հասկալիքն այդ ժամանակահատվածը:

Պատ. 20-րդ դարում եղավ մի ցնցող ժամանակաշրջան, որը բոլորին զգեց մոլորության մեջ: Դա 1945-1975թթ. ընկած ժամանակահատվածն է, երբ բարենպաստ սնտեսական լայնամասեր էին, երբ Արեւմուտքը հարկադրված էր խաղաղեցնել իր միջին խավին եւ բանվոր դասակարգին, որոնք, ասված չաներ, նրանք փլեարկեին սոցիալիստների եւ կոմունիստների օգտին (ֆանգի կար ԽՍՀՄ, որն իրեն զգացնել էր սալիս): Սոցիալական զիջումների հետեւանքը եղավ այսպես կոչված «համընդհանուր սոցիալական աղախությունից մեղացում» ձեւավորումը: Եկամուսների 30-50%-ը հարկերի տեսքով դուրս էր հանվում շրջանառությունից ու վերաբաժանվում: Արդյունքում առաջացավ «սոցիալիստական բուրժուազիա», եւ միջին դասն ընդարձակվեց այն մարդկանց հաշվին, որոնք բուրժուազիայից չէին, բայց կարող էին իրենց թույլ տալ բուրժուական աղախություն: Բայց 70-ականների սկզբին անեն ինչ խորհակվեց: Պայթեց նավթային ճգնաժամը, ԱՄՆ-ը հրաժարվեց «ոսկե սանդղակից», սկսվեց գիտատեխնիկական հեղափոխությունը: ԽՍՀՄ-ը Վիետնամում ԱՄՆ դեմ ջախջախիչ հաղթանակ տարավ: Կայացավ Յելսինկյան խորհրդակցությունը, որում Արեւմուտքն ընդունեց այն, ինչ կատարվել էր Եվրոպայում 1945թ.: Յենց այդ ժամանակ էլ ստղավվեց ԱՄՆ ավանդական իշխող խավը, որը ձեւավորվել էր նրա արեւելյան ափին ու կառավարում էր 170 տարի: 1975թ. հետո ԱՄՆ բոլոր նախագահները կամ երկրի արեւմտյան մասից են, կամ հարավային. այսինքն իշխանության եկան այն խմբերը, որոնք սերտորեն կաղված էին գլոբալ համակարգի հետ: Ամերիկյան դարձավ «գլոբալ»: Օգտագործելով գիտատեխնիկական հեղափոխության նվաճումները Արեւմուտքը զարկ տվեց գլոբալացման

գործընթացներին, որոնց զոհը դարձավ նաև ԽՍՀՄ-ը: Մենք սովոր ենք ասել, թե Խորհրդային Միությունը դարձվեց «սառը» դաժնաբանություն, իսկ ԱՄՆ-ը հաղթեց: Ամերիկյան հաղթեց, բայց հարց է առաջանում ինչպիսի՞ Ամերիկյան: Այն արդեն ուրիշ երկիր էր. մշակութային հեղափոխությունն անձանաչելիորեն փոխել էր նրա դեմքը:

Հարց. Հետաքրքիր է, ընդհանրապես ինչպիսի՞նք հնարավոր եղավ մշակութային հեղափոխությունը, ո՞վ այն նախաձեռնեց:

Պատ. Անտոնիո Գրանչին 30-ականներին հասկացավ, որ Արեւմուտքն անհնար է խորհրդային ֆաղափական միջոցներով եւ առաջադրեց «մշակութային գերիշխանության» հայեցակարգը: Նա աղագուցեց, որ բուրժուազիան իր դիրքերը գրավում է նաև մշակույթի օգնությամբ, ինչն ընդունակ է իր ստեղծո՞ւթյունը դարձնել ուրիշների: Այդ իսկ դաժնաբան Գրանչին ղեկավարում էր, թե բուրժուազիային դեմ է հաղթել մշակույթի ասպարեզում: Նրա գաղափարները հետո զարգացրեց ֆրանկֆուրտյան դոկտորը ի դեմս Մարկուզեի եւ այլոց: Հիսլերի իշխանության գալուց հետո նրանցից շատերը տեղափոխվեցին Ամերիկա: 50 տարիների ընթացքում նրանք ամերիկյան երիտասարդության գլուխն էին մտնում այն, որ արեւմտյան մշակույթը վասն է, դեմքերը նույնպես: Անհասակությունը լավ է: Հարկավոր է հակամշակույթ:

1968թ. ամեն ինչ դառնեց: Առաջացավ հակամշակույթը, որում ֆինադասվում էր դեմքերի դեմքեր եւ ղեկավարում, թե բանավոր դասակարգն իր դարն արդեն է: Այս իրադարձություններում շատ կարեւոր էր անհասական շահույթ ստանալու շարժառիթը. այն իրականացվում էր շուրջ-բիզնեսում, թմրամիջոցների վաճառքում եւ այլն: Դա երիտասարդության համար սոցիալական հասարակություն մտնելու հեղափոխական ճանապարհ էր: 20 տարի անց նեոլիբերալիզմի գաղափարներով ասպարեզ եկավ Ռեյգանը, եւ նրանք բոլորով փետրվեցին նրա օգտին: Այդ սերունդն ԱՄՆ-ին վերաբերվում է ոչ թե որպես դեմքերի, այլ որպես հետաքրքիր, հետաքրքիր ստեղծողական

կազմավորման:

Մենք գործ ունենք Ամերիկայի հետ որդես գլոբալ աշխարհի առավել զարգացած մասի, որտեղ ֆրիսոնեական արժեքներն ամենեւին էլ չեն գերիշխում, իսկ ազատականության արժեքները հասցված են մինչև ինֆնաժխտման: Դա ի՞նչ ազատություն է, երբ չես կարող արտահայտել քո կարծիքը համասեռամոլության կամ կանանց շարժման հանդեպ: Նույնը կատարվում է նաև «ժուլայական արմատականության» հետ: Այն ժուլան հասցնում է այնպիսի վիճակի, որ այն վերածվում է մեմասիրության, այսինքն իր հակադասկերին:

Իմանուիլ Վալերսթայնը մի անգամ ինձ ասաց. *«Ամերիկային երբեկոցե, ասենք 2020-ականներին, սղատում է իր վերակառուցումը, սակայն, ի տարբերություն խորհրդայինի, այն լինելու է ավելի արյունալի, որովհետև նրանում ներառված կլինեն ռասայական եւ էթնիկական խնդիրներ, որոնք զգնվում են ոչ թե համակարգի եզրին, այլ նրա ներսում»:*

ՄԵԾ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՈՒՄ **Ֆրենսիս Ֆուկույամա**

Ամերիկացի ֆաղափազեց Ֆրենսիս Ֆուկույաման երկար տարիներ աշխատել է ՌԷՆԴ կորորացիայում, զբաղվել ազգային անվանագրության եւ ֆաղափական լիանավորման խնդիրներով: Ներկայումս հանդիսանում է Հոդկինսի համալսարանի միջազգային ֆաղափաստության ֆակուլտետի դեկանը: Ֆուկույաման լայն ճանաչում գտավ 1989թ. հրատարակած իր «Պատմության ավարտը» աշխատությամբ: 1999թ. լույս տեսավ նրա **«Մեծ խզում»** գիրքը, որից ստրել ներկայացնում ենք մի հատված:

Սսխո՞ւմ է, արդյոք, կադիսալիզմը սոցիալական կադիսալը

Շատ մարդիկ համարում են, որ կադիսալիզմը վաս ազդեցություն է թողնում բարոյականության վրա: Շուկաներն ամեն ինչ վերածում են աղբանփի եւ մարդկային հարաբերությունները փոխարինում զուտ շահերով: Այս տեսանկյունից ժամանակակից կադիսալիսական հասարակությունն ավելի շատ սղառում է, քան ստեղծում սոցիալական կադիսալ: Այնդիսի ֆենոմեններ, ինչդիսիք են Հյուս. Ամերիկայում ու Եվրոպայում հասարակական ինստիտուտների նկատմամբ վստահության նվազումը եւ, ընդհանուր առմամբ, վստահության շառավղի փոքացումը, հանցագործության բարձր մակարդակն ու ազգակցական կադիսալի խզումը, Տագնադալի միտում ունեն. այս զարգացած հանրությունները վասնում են իրենց սոցիալական կադիսալը չունենալով դրա վերարտարման հնարավորությունը: Դասադարձված է, արդյոք, կադիսալիսական հասարակությունը ժամանակի ընթացքում

դառնալու նյութադրես հարուստ, սակայն բարոյադրես աղքատ: Քանդում են, արդյոք, շուկայի ծայրահեղ անգթությունն ու անդեմությունը սոցիալական կադրերը եւ սովորեցնում, որ միայն փողը, այլ ոչ թե համարային արժեքներն են ինչ-որ բան նշանակում: Գնում է, արդյոք, ժամանակակից կադրերստի՞վը դեմի սեփական բարոյականության հիմքերի խորհանում, այդուհետև դեմի կոլադր:

Իրականում ժամանակակից սեխնուլոգիական հասարակությունները շարունակում են ունենալ սոցիալական կադրերստի կարիք, վասնել այն, իսկ հետև լրացնել ինչդրես նախկինում: Հիմք չկա դնելու, թե բարոյականության ոչ ձեւական նորմերի անհրաժեշտությունը կվերանա կամ մարդիկ կդադարեն իրենց համար հաստատել բարոյական սանդարտներ եւ փորձել հետեւել դրանց: Մարդիկ իրենց համար կստեղծեն բարոյականության կանոններ մասնավորադրես այն դրանքով, որ բնությանը այդդրես են ստեղծված, ինչդրես նաեւ անձնական շահի հետադրեսնելու նդրասակով: Նախկինում սոցիալական կադրերստի կարող էր առաջանալ այնուհետև աղբյուրներից, ինչդրեսիսիք են նվիրադրեսությունը կամ դարավոր ավանդույթը, որոնք ժամանակակից աշխարհում կարծես համեմատաբար թույլ են, սակայն գոյություն ունեն նաեւ այլ աղբյուրներ:

Հանրության միջոցով սոցիալական կադրերստի վերականգնումը համալիր եւ դժվարին գործընթաց է: Շահ դեմիքերում այն վերաբերվում է արքեր սերունդների ներկայացուցիչներին եւ իր հետեւից բազմաթիվ գոհեր է թողնում, քանզի համագործակցության հին նորմերը վերացել են, իսկ նորերը դեռ նրանց չեն փոխարինել: Սեծ խզումը չի կարող ինքն իրեն մեքենայորեն շսկել: Մարդիկ դրես է գիտակցեն, որ իրենց հասարակական կյանքը վասթարացել է, որ իրենց դահվածին ինքնակործանարար է եւ որ իրենց անհրաժեշտ է սեփական հանրության նորմերի վերաստեղծման վրա (բանավեճերի, ադրացույցների, մշակութային փաստարկների ու նույնիսկ մշակութային

դաստերազմների միջոցով) ջանադրաբար աշխատել: Աղացույցներ կան, որ դա վերջին ժամանակներում արդեն տեղի է ունենում, իսկ մարդկության դասնության նախորդ ժամանակաշրջանները մեզ որոշակի վստահություն են տալիս, որ նորմերի ու բարոյականության վերականգնումը հնարավոր է:

Սոցիալական կադրերը եւ դասնությունը

Գոյություն ունի վստահության շրջանակի ընդլայնման երկու հիմնական աղբյուր կրոնը եւ ֆաղափականությունը: Արեւմուտքում ֆրիսոնետությունն առաջինը սահմանեց մարդկային արժանադասվության համակողմանիության սկզբունքը, ինչը երկնփոք իջեցվեց երկիր ու Լուսավորության դարաշրջանում վերածվեց համադարձակ մարդկային հավասարության աշխարհիկ ուսմունքի: Այսօր մենք դա հանգում ենք ֆաղափականությունից, որ այն կրի այդ նախաձեռնության համարյա ողջ ծանրությունը, եւ նա զարմանալի հաջողությամբ դա իրականացնում է: Մարդկային միությունները հիմնված էին բազմազան սկզբունքների վրա, որոնց հետեւանքը եղավ վստահության մեղ շրջանակը իր մեջ ներառելով ընտանիքը, ազգականներին, տոհմը, աղանդը, կրոնը, ռասան, էթնիկությունն ու ազգային նույնությունը: Լուսավորությունն ընթացեց, որ այդ բոլոր ընդհանրությունների աղբյուրները վերջին հաշվով իռացիոնալ են: Ներքին ֆաղափականությունում նրանք ստեղծեցին սոցիալական առձակասումներ, որովհետեւ ոչ մի հասարակություն ցանկացած այս հասկանալիներով փաստորեն երբեք էլ գերիշխան չի եղել: Արսափն ֆաղափականությունում դրանք հանգեցրին դաստերազմների, ֆանգի տարբեր սկզբունքներին հենված հասարակությունները միջազգային աստարեզում միմյանց հետ մոտադեմ ընդհարումների մեջ են: Միայն մարդկային արժանադասվության համակողմանի ճանաչման վրա հիմնված ֆաղափական կարգը բարոյական ընտրության ընդունակությունից բխող բոլոր մարդկանց

էական հավասարությունը կարող է վերացնել այդ իռացիոնալությունները եւ ստեղծել ներհին ու միջազգային խաղաղ կարգեր: Կանցի հանրադատական կառավարման կարգը, ամերիկյան Անկախության հռչակագիրն ու Բիլի «իրավունքները», հեգեյան ունիվերսալ եւ հոնոգեն դեմոկրատիան, Մարդու իրավունքների հանրնդիանուր հռչակագիրն ու ժամանակակից ազատական ժողովրդավարությունների հիմնական օրենքներում հիշատակված իրավունքներն այսօր հետեւում են համակողմանիության ճանաչման սկզբունքին:

Համակողմանի ազատական այս սկզբունքների վրա կառուցված ազգերը, չնայած հաճախակի անկումներին եւ անհաջողություններին, վերջին երկու դարերի ընթացքում անսովոր կայուն դուրս եկան: Հասարակության ճնշման կարգացմանը զուգընթաց ազատական ու ժողովրդավարական փառաքան կարգի տրամաբանությունը դառնում է առավել հրատարակ, փանդի նրանում գոյություն ունեցող զանազան շահերի համաձայնեցումը միաժամանակ դառնալով է նախնականություն, եւ հավասարություն: Ժամանակակից բնագիտության զարգացումն առաջ է մղում ճնշմանը, որն էլ, անկումներով ու սխալներով հանդերձ, փառաքան կարգացման գործընթացներն իր հետեւից տանում է դեպի ազատական ժողովրդավարություն:

Գլխավոր խնդիրն այն է, որ սոցիալական ու բարոյական կարգն անդայնաճորհե՛ն չի հետեւում փառաքան կարգին եւ ճնշման կարգացմանը: Գոյություն ունի երկու դաս՝ առաջ, որոնց շնորհիվ փառաքան կարգի մշակութային նախադրյալները չեն կարող ընդունվել որդես սլալություն: Առաջինն այն է, որ ազատական հասարակությունները փառաքան կարգ ձեռք են բերում բարոյական համաձայնության գնով: Միակ բարոյական դիրեկտիվը, որ հնարավոր է ազատական հանրությունում, հանդուրժողականության ու փոխադարձ հարգանքի համակողմանի դարձվորություններն են: Սկզբում այն խնդիր չէր հանդիսանում, որովհետեւ շատ ազատական

հասարակություններ, ինչդիսիք են ԱՄՆ-ը, Մեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան, մշակութային առումով սկսել են զարգանալ որդես համեմատաբար հոնոգեն. նրանցում իշխում էր մեկ մշակութային խավ եւ մեկ կրոն: Սակայն ժամանակի ընթացքում դրանք դարձան մշակութորեն անհամեմատ բազմազան: Բնակչության նվազումը, արագադթի խրախուսումը եւ ազգային սահմանները, որոնք էժան սրանստորսի ու զարգացած հաղորդակցության ուղիների շնորհիվ դարձել են թափանցիկ, ցույց են տալիս, որ շարժումը դեղի ավելի բազմազանություն անենուրեք տահողանվում է: Նույնիսկ այնդիսիք երկրներ, ինչդիսիք, օրինակ, ճաղոնիան է, որոնց մինչ օրս հաջողվել է տահողանել մշակութային ու էթնիկական հոնոգենության բավարար մակարդակ, աղագայում եւս բախվելու են նմանատիղ խնդիրների:

ԱՄՆ-ում եւ մյուս անգլիախոս ժողովրդավարություններում, ինչդես եւ Ֆրանսիայում, այդ կենտրոնախույս մշակութային ուժերն ավանդաբար փոխհատուցվում են նոր քաղաքացիական նույնության ստեղծմամբ, ինչը կաղված է էթնիկական տատկանելության ու կրոնի հետ: «Ամերիկանացումը», որ ծագել է հավասարաղես ե՛լ ժողովրդավարության քաղաքական ձգտումներից, ե՛լ անգլոսաքոնական մշակութային ավանդույթներից, հասանելի է Միացյալ Նահանգներ արագաղթածների բոլոր երեխաներին: Դասական հանրաղեսականության ու սեփական գրական մշակույթի վրա հիմնված քրանսիական քաղաքացիությունը նույնչափ հասանելի է (ծայրահեղ դեղում տեսականորեն) սենեղաղցի սեւանորթին եւ թունիսցի արաբին, չնայած ներգաղթը Ֆրանսիայում հարուցում է անհամեմատ ավելի լուրջ բացասական հակաղեցություն:

Աղագայի հիմնական հարցն այն է, թե կղոյատեւեն, արղոք, մշակութային նույնության այս համաղարփակ ձեւերը բազմամշակութականության (մուլտիկուլտուրալիզմ) սկղբումքային դավանամքի գրոհների տակ, որն անցում է մշակութային բազմազանության սահմաններն ու տահան-

ջում մշակութային արժեքները և առանձնահատկությունների խրախուսում: Բարոյական մանրացումը հենց մասամբ տեղի ունեցավ այն դեպքում, որ հանրությունը դարձավ ավելի արասեռ: Այս գործընթացի առավել կարևոր դրսևառը հարաբերադասության (նելլասիվիզմ) սկզբունային դավանանքի արածումն է. մի գաղափար, համաձայն որի արժեքների կամ նունների ոչ մի առանձին խումբ չի կարող կամ չդեռ է գերիշխող լինի: Երբ այդդիսի հարաբերադասությունը արածվում է քաղաքական արժեքների վրա, որոնք վարչակարգերի հիմքն են, ազատականությունը սկսում է իմնառնչանալ:

Երկրորդ խնդիրը, որի հետ բախվում են ազատական հասարակությունները դաստիարակելով սեփական մշակութային հիմքերը, տեխնոլոգիական փոփոխությունների հարուցած վսանգն է: Սոցիալական կադիսալը ինչ-որ հազվադրոս ու թանկարժեք իր չէ, որ մի անգամ ստեղծվել է կրոնի դարաշրջանում և հին ավանդույթի շնորհիվ ժառանգաբար փոխանցվել: Այն չունի նաեւ մշակական աղբյուր, որն այսօր մեր ժամանակակից աշխարհիկ մարդկանց կողմից անողոքաբար ոչնչացվում է: Եվ չնայած սոցիալական կադիսալի դասարը մշակադես լրացվում է, սակայն այդ գործընթացն իմնաբերաբար, հեռությամբ ու առանց ծախսերի չի ընթանում: Հենց նույն գյուրը, որ բարձրացնում է արադրողականությունը կամ ստեղծում արդյունաբերության նոր ճյուղ, քայքայում է գոյություն ունեցող համակեցությունը կամ ողջ ադրեկաերողը դարձնում հնացած: Հասարակությունները, որ կանգնել են տեխնոլոգիական առաջընթացի շարժասանդուղիին, սիդված են հասնողի դերում լինել, քանզի սոցիալական կանոնները կասարելադործվում են, որդեսգի համադասասիանեն փոփոխվող սնեսական դայմաններին: Մարդիկ ժամանակի ընթացքում կարող են ընեսելանալ փոփոխվող դայմաններին, սակայն տեխնոլոգիական փոփոխությունների արագությունը հաձախ կարող է գերազանցել սոցիալական

համակերմման արագությանը: Երբ սոցիալական կադրերի արագությունն անկարող է բավարարել դաժնացաբար, հասարակություններին հարկ է լինում դրա համար թանկ գին վճարել:

Հասարակությունում սեղի է ունենում զուգահեռ զարգացող երկու գործընթաց: Քաղաքական ու մշտական ոլորտում դասնությունը հանդիսանում է առաջադեմ եւ սահմանային, որի գագաթնակետը 20-րդ դարի վերջին եղավ ազատական ժողովրդավարությունը որոշեց սեխնուղ-գիտեց զարգացած հասարակությունների համար միակ կենսունակ ընտրություն: Սակայն սոցիալական ու բարոյական ոլորտում դասնությունը կարծես թե ցիկլային է, եւ սոցիալական կադրերը բազում սերունդների ընթացքում նվազում ու աճում է: Չկա ոչինչ, որ երաժիշտների ցիկլում սոցիալական կադրերի աճը: Հույսի միակ գրավականը կարող է լինել սոցիալական կարգի վերաստեղծմանն ուղղված՝ շատ հզոր մարդկային ներքին կարողությունը: Վերաստեղծման այս գործընթացի հաջողությունից է կախված, թե Պատմության սլաքը ուղղված կլինի՞ վեր:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

ԳՈՅՈՒԹՅԱՆ ԿՈՒՎՐ ԵՎ ՄԵՆՔ 1

Հրանտ Տեր-Աբրահամյան
«ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ» ԶԱՂԱԶԱԿՐԹԱԿԱՆ
ԱՐԺԵՔԸ 3

Ռուբեն Սաֆրասյան
ԱՄՆ «ՀԱՄԱՍՈՂՈՐԱԿԱՅԻՆ»
ՌԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈՒԼԵՐԸ ԵՎ ԹՈՒՐԶԻԱՆ 8

Սեւակ Սարուխանյան
ԹՈՒՐԶ-ԻՍՐԱՅԵԼԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՄԱՍԻՆ 13

Գագիկ Տեր-Հարությունյան
ՌՈՒՄԱՍՏԱՆ. ՎԵՐԱԴԱՐՁ ԴԵՊԻ
ԱՇԽԱՐՀԱԶԱՂԱԶԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ 21

Սարգիս Հարությունյան
ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ՌՈՒՄԱՍՏԱՆՈՒՄ 30

Դավիթ Հովհաննիսյան
ԻՍԼԱՄԻ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱԿԵՑՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴՐԻ ՇՈՒՐՁ 34

Անդրեյ Ֆուրսով
ԿԱՊԻՏԱԼԻՉՄԻ ԱՊԱՄՈՆՏԱԺՈՒՄԸ 43

Ֆրենսիս Ֆուկույամա
ՄԵԾ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՈՒՄ 49

*Շաղիկի վրա դասկերված է
Ախթամարի վանքը*

«ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ», Հայաստանի
Հանրադատական կուսակցության հրատարակություն
Խմբագրական խորհուրդ
Երեւան, 375090, Սելիֆ-Աղամյան 2: *Դեռ. 58 04 91, 58 04 83:*
Էլ. փոստ hanrapetakan@hhk.am:
Հիմնադիր Հայաստանի Հանրադատական կուսակցություն:

Թուղթը օֆսեթ, ֆորմատը 70^X108 1/16:
Պայմանական 3,25 մամուլ: Տղաֆանակը 1000:
Տառաճեսակը «Arial Armenian» եւ «Vs Helvetica»:
Վկայական O1Մ 000176:
Տղագրվել է «Ամարաս» տղարանում: